

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE ADLİYE ve MEZÂHİP NEZARETİ'NDE BÜROKRATİK REFORM

*The Ottoman Bureaucratic Reform in the Ministry of Justice and
Sectorial during the Second Constitution Era*

Dr. Erkan TURAL*

Giriş; 38 Yıllık Birikimi; 1908 Tensikâtı; Necmeddin Molla Bey; 1908 Bütçesi ve Kurumsal Yenilikler; 1909 Tensikâtı; Adliye'nin Reform Yılları; 1910 Bütçesi ve Getirdikleri; Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamnamesi; Trablusgarp-Balkan Savaşları ve Adliye Bürokratları; Dünya Savaşı Öncesinde Adliye Teşkilatı; **Sonuç Yerine.**

ÖZET

Adliye Nezareti'nin kuruluşu ve sonraki aşamaları ile ilgili olarak bir akademik literatürden bahsetmek hala imkansızdır. Ortaya konan sınırlı çalışmalar da yüksek lisans veya doktora tezi olup kitaplaşmayı beklemektedir. Teşkilat tarihine yönelik bu ilgisizlik diğer ülkelerle kıyaslandığında büyük bir tezat oluşturmaktadır. Yurtdışında bu tür kurumsal çalışmalar Ortaçağ kiliseleri veya üniversitelerinden diploma alan hukuk öğrencilerine kadar götürülmekte; bu kişilerin kariyerleri üzerinden kurumların arkeolojisi yapılmaya çalışılmaktadır. Kuşku yoktur ki, bu çapta bir inceleme ancak köklü bir bilgi birikimini referans olarak yapılabilir. Söz konusu kaynak ve süre sorunu araştırmamın içeriğini doğrudan etkiledi. Yine de seçilen dönemin bir kırılma noktası olması farklılıkların yakalanması anlamında iki farklı resmin tespit edilmesine yol açtı.

□ Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, etural@todaie.gov.tr.

Cumhuriyet'e nasıl bir bürokratik kültürün bırakıldığına dair yapılan araştırma çerçevesinde Adliye Nezareti'ni birinci dereceden arşiv malzemesine dayanılarak incelenmeye çalışıldı. Adliye bürokratları, II. Meşrutiyet Dönemi boyunca bir taraftan yeni dönemin hukuksal sorunlarına cevaplar ararken, diğer taraftan kurumlarının modernleşmesi yolunda önemli adımlar attılar. Dolayısıyla bu çalışmada nezaretin, ülkenin ve bürokratların geçirdiği dönüşüm halkalarına kaynaklar çerçevesinde bir giriş yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adliye nezareti, devlet, bürokrasi, memur, İttihat ve Terakki

ABSTRACT

It is still impossible to talk about any comprehensive work in the academic literature on the foundation of the Ministry of Justice and its development into a genuine Ottoman bureaucracy. Rare studies have been conducted at the graduate and PhD levels but none have been published. Turkish scholars' indifference to the Ottoman institutional history is paradoxically contrary to the importance given by many other Western scholars to their own institutions' past. That kind of historical research extends into many European countries, even to the records of medieval institutions such as churches and the first Western universities. Not wonder that such large scale studies can only built on a great collection of data.

The period that this paper focuses on is a milestone for major institutional changes of the modern Turkish bureaucracy paving the way for the more radical republican reforms. Through extreme research in the Ottoman archives on the bureaucracy of Ministry of Justice, we will try to expose the connection between the late Ottoman reforms and the Republican era. During the Second Constitutional Era, bureaucrats of the Ministry of Justice gave stimulus to the general reform process of the Sublime Porte and found pragmatic ways to solve the practical daily problems.

This paper introduces a comprehensive view from the institutional changes that the Ministry and its bureaucrats had gone through along with the Empire in the pre-World War I period.

Keywords: Ministry of justice, state, bureaucracy, officialdom, the Committee of Union and Progress

*Taşralardan gelmiş kimi görürseniz, hatta memurin-i mülkiyeye
ve askeriyyeye varıncaya kadar, hep adliyemizden şikayet ederler.
İcra-yı teftişat için vilayetleri gezip ahiren şehrimize
avdet eden bir ecnebi jandarma zabitanın ihtisasatını sormuştum.
Her şeyde az çok bir iyilik alameti, bir terakki eseri var.
Fakat adliyede yok! cevabını verdi.¹*

*Memurin-i adliyenin tâbi olduğu derecata nazaran
hakikaten taşra maşatında bir nisbet, bir tevazün
olmadığını bendeniz de itiraf ederim².*

Adliye Nezareti'nin kuruluşu ve sonraki aşamaları ile ilgili olarak bir akademik literatürden bahsetmek hala imkansızdır. Ortaya konan sınırlı çalışmalar da yüksek lisans veya doktora tezi olup kitaplaşmayı beklemektedir. Teşkilat tarihine yönelik bu ilgisizlik diğer ülkelerle kıyaslandığında büyük bir tezat oluşturmaktadır. Yurtdışında bu tür kurumsal çalışmalar Ortaçağ kiliseleri veya üniversitelerinden diploma alan hukuk öğrencilerine kadar götürülmekte; bu kişilerin kariyerleri üzerinden kurumların arkeolojisi yapılmaya çalışılmaktadır. Kuşku yoktur ki, bu çapta bir inceleme ancak köklü bir bilgi birikimini referans alarak yapılabilir. Söz konusu kaynak ve süre sorunu araştırmamın içeriğini doğrudan etkiledi. Yine de seçilen dönemin bir kırılma noktası olması farklılıkların yakalanması anlamında iki farklı resmin tespit edilmesine yol açtı.

Cumhuriyet'e nasıl bir bürokratik kültürün bırakıldığına dair yapılan araştırma çerçevesinde Adliye Nezareti'ni birinci dereceden arşiv malzemesine dayanılarak incelenmeye çalışıldı. Adliye bürokratları, II. Meşrutiyet Dönemi boyunca bir taraftan yeni dönemin hukuksal sorunlarına cevaplar ararken, diğer taraftan kurumlarının modernleşmesi yolunda önemli adımlar attılar. Dolayısıyla bu çalışmada nezaretin, ülkenin ve bürokratların geçirdiği dönüşüm halkalarına kaynaklar çerçevesinde bir giriş yapılmaya çalışılacaktır.

38 Yılı Birikimi

Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl Adliye Nezareti, 38. kuruluş yıl dönümünü kutlamaktaydı. Nezaret, Sultan Abdülaziz döneminde ihdas edilmiş ve nazırlığına da ünlü hukukçu Ahmed Cevdet Paşa getirilmişti.

¹ Tanin, 12 Şevval 1326 - 25 Teşrin-i evvel 1324 – 7 Kasım 1908.

² Adliye ve Mezâhip Nazırı Nurettin Bey, 1909 Bütçe tartışmalarında taşra memurlarının eşit maaş almadıklarına dair bir eleştiriyi yanıtlıyor. Bkz. M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 C: 1, s. 249. Dönem olaylarının daha geniş bir değerlendirmesi için; Bkz. Erkan Tural, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat ve Tensikat Kanunu, Dokuz Eylül Üniversitesi, AİİTE, İzmir, 2006 (Yayımlanmamış doktora tezi).

Nezaretin kurulması, Gülhane Hattı'nı takip eden süreçte ortaya çıkan dağınık hukuk sistemine bir düzen verme kaygısından doğmuştu.³ Tanzimat adı verilen modernleşme sürecinde; şer'i mahkemelerin yanında önce ticaret daha sonra da nizamiye mahkemeleri kurulmuştu. Ortaya çıkan durum konsolosluk ve cemaat mahkemeleri ile beraber düşünüldüğünde içinden çıkılmaz bir manzara arz etmekteydi. Mahkemelerin kurumsal bağlantıları ise mevcut şablonun daha da fazla bulanıklaşmasına yol açmaktaydı. Örneğin Ticaret mahkemeleri, Ticaret Nezareti'ne; Şer'i Mahkemeler, Bab-ı Vala-yı Fetva'ya (Meşihat) ve Nizamiye Mahkemeleri, bir üst mahkeme olarak hizmet gören Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye bağlanmıştı. Nezaretin kurulmasını takip eden dönemde önce Nizamiye Mahkemeleri'nin bir sistem içine çekilmesi için bir teşkilat nizamnamesi hazırlanmış, hemen ardından da Ticaret Mahkemeleri, Adliye Nezareti ile ilişkilendirilmişti.

Nezaret asıl atılımını Said Paşa zamanında yapmış ve kurumlaşma adına çok önemli aşamalar kaydedilmişti. Mahkeme dilekçelerinin mülki amirler yerine mahkemelere verilmesi; ceza muhakemeleri usulleri ile hukuk muhakeme usullerinin gözden geçirilmesi; Adliye Nezareti'nin vazife ve teşkilat nizamnamelerinin düzenlenmesi; mahkemelerde savcılık (müdde-i umumi) teşkilatının kurulması; merkezde ve vilayetlerde Adliye Müfettişlikleri'nin ihdas edilmesi; mahkemelerde icra memuriyetleri teşkilatının meydana getirilmesi; Mukavelât Muharrirliklerinin tesisi; mübaşirler, mahkeme harçları, ve hapisanelere dair yeni yönetmeliklerin çıkarılması; Temyiz Mahkemesi mazbatalarının Sadaret makamına sunulması usulünün kaldırılması; Ceza Mahkemeleri'nin merkezde Zaptiye Nezareti'ne ve taşrada mülki âmirlere mazbata göndermesi uygulamasına son verilmesi; askeri ve mülki âmirlerin mahkemelere müdahalelerinin men edilmesi; Hariciye Nezareti'ne bağlı bulunan Mezhepler İdaresi'nin Adliye Nezareti'nin denetimine bırakılması; Osmanlı tebaası ile yabancılar arasında doğan ihtilâflarla ilgilenen Hariciye Kitabedinin lâğvedilerek vazifelerinin mahkemelere verilmesi bunların en önemlileriydi.⁴

Kanun-i esasi ikinci defa yürürlüğe konduğunda Adliye Nezareti'nin başında kariyerinde Edirne Valiliği ve Sadrazamlık tecrübeleri bulunan Abdurrahman Nureddin Paşa bulunuyordu. Nurettin Paşa, İngiltere Büyükelçisinin olumsuz izlenimleri ve saray bürokratlarının ters tutumlarına karşı, görevini on üç yıldan beri sürdürmekteydi.⁵ Nezaretin personel sayısı;

³ Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss. 202-236.

⁴ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1995, ss. 348-349.

⁵ İngiltere büyükelçisi, Abdurrahman Nureddin Paşa'nın anti-Avrupalı tavırlarının ısrarla altını çizirken İngiltere'nin içinde bulunduğu tüm imtiyaz sözleşmelerine nedeni belli olmayan bir şekilde tavır koyduğunu ifade etmişti. Büyükelçiye göre Adliye Nazırı, hem Sadrazam Ferid Paşa hem de Mabeyn katibi İzzet Paşa ile iyi ilişkiler içerisinde değildi. Bkz. No: 48- Harry H. Lamb tarafından kaleme alınan 1906 tarihli rapor için bkz. "Officials of the Palace", Extracts from the Annual Report for Turkey for the Year 1906,

merkez ve taşra teşkilatındaki iş yoğunluğunu karşılamakta yetersiz kalırken; 1903 bütçesinde kuruma ayrılan ödenekler, hayata geçirilmesi gereken projeleri finanse etmekten uzaktı. Nezaret 43.393.811 liralık harcama payı ile Dahiliye Nezareti bütçesinin ancak yarısına ulaşırken, Posta ve Telgraf Nezareti kadar dahi bir ödeneye sahip değildi.⁶ Hürriyet sesleri nezaretin kapısını vurduğunda, kuruluş nizamnamesine zamanla eklenen yönetmeliklerle karmaşık bir yapı kazanan teşkilat, hem personel hem de büro sayısı bakımından, gözle görülür bir genişlemeye uğramıştı.⁷

1908 Tensikati

Meşrutiyet ilan edildiğinde diğer nezaretlerde yaşanan durum, Adliye'de de tekrarlanmış ve Abdurrahman Paşa makamında bırakılmıştı. Ancak Paşa'nın ilerleyen yaşı ve sarayla olan aile bağları hızla gözden çıkarılmasına neden olmuştu ve İkinci Said Paşa kabinesinde koltuğunu Hasan Fehmi Paşa'ya terk etmişti.⁸ Fehmi Paşa'nın nazırlığı eski devlet ricalinin göz altına alınması süreci ile çakışmıştı. Olayı kanun dışı bir eylem olarak değerlendiren yeni Adliye Nazırı söz konusu kişilerin serbest bırakılması için Bab-ı âli'de bir hassasiyet oluşturmaya çalışmıştı.⁹

Ancak Fehmi Paşa'nın gündemindeki asıl konular bunlar değildi. Kamil Paşa'nın okuduğu hükümet programında da görülmüştü ki, Adliye bürokratlarına yeni dönemde düşen ilk görev, "*kavanin-i mevcudenin ıslah ve ikmali*" idi. Kamil Paşa, bir yandan yeni kanunlara duyulan ihtiyaca

---

Despatch from Mr. G. Barclay, January 18, 1907, F.O. 371/345, ss. 15-16. Aktaran: Aykut Kansu, *Turkish Politics and the Economy 1908-1946*, Vol I, 1992.

⁶ İhsaiyyat- ı Maliye, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, s. 422.

⁷ Tespitlerimizi son dört yılın salnamelerine dayandırıyoruz bkz. *Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye*, 61. sene, *Der-saadet*, 1321, ss. 352-368; *Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye*, 62. sene, *Der-saadet*, 1322, ss. 384-404; *Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye*, 63. sene, *Der-saadet*, 1322, ss. 378-398; *Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye*, 64. sene, *Der-saadet*, 1323, ss. 378-398.

⁸ Paşa, makamına gelir gelmez daire personele hitaben uzun bir nutuk vermiştir. İkdâm, "Hasan Fehmi Paşa'nın Nutku", 8 Recep 1326 – 24 Temmuz 1324 – 4 Ağustos 1908. *Tercüman-ı Hakikat*, "Hasan Fehmi Paşa", n. 9825, 7 Receb 1326 – 22 Temmuz 1324 – 2 Ağustos 1908. Hasan Fehmi Paşa'nın bu makama getirilmesi sembolik anlamlar da içermekteydi. Her şeyden önce Paşa, 1877 Parlamentosu'nda meclis başkanlığı yapmıştı. Bu kısa süreli parlamenter hayattaki faaliyetleri, İstibdad Dönemi'nde bir dizi soruşturma geçirmesi ile sonlanmıştı. Fehmi Paşa'nın meclis başkanlığı sırasında yaptığı kısa süreli İngiltere gezisi ve daha sonra yargılanma aşamasında bu ülkeden gördüğü destek, Meşrutiyetin ilk günlerinde kendisini nazırlığa taşıyan faktörler olarak görülmüştü. Bkz., No: 97- Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, August 31, 1908, *Correspondence – Constitutional Movement in Turkey 1908*, ss. 75-76. Aktaran: Aykut Kansu, *Turkish Politics and the Economy 1908-1946*, Vol I, 1992.

⁹ No: 68- Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, August 11, 1908, *Correspondence – Constitutional Movement in Turkey 1908*, s. 52. Aktaran: Aykut Kansu, *Turkish Politics and the Economy 1908-1946*, Vol I, 1992.

vurgu yaparken zaman yetersizliğine özellikle dikkat çekmişti.¹⁰ Adliye bürokratlarından mevcut kanunları çağın gereklerine uygun bir şekilde gözden geçirmeleri ve ihtiyaç alanlarında yeni kanun layihaları hazırlamaları istenmekteydi. Nezaret içerisinde oluşturulan bir komisyon, önceki dönemde yayınlanan kanun metinlerini güncelleme yoluna giderken; bir diğer komisyon, kanun ihtiyacı olan alanları tespit etmeye yönelmiştir.¹¹ Nezaretin artan iş temposunu dikkate alan Adliye bürokratları, tatil günleri de mesaiye başlamış, kurum personelinin tensikati için de ön incelemeleri tamamlamıştı.¹² Ancak tensikat sürecinin üst düzey bürokratlar lehine çalıştırılması ve maaşların orta ve alt düzey memurların aleyhine düzenlenmesi, kamuoyunda “nisbet-i adile”ye uyulmadığı söylentilerine yol açmıştı.¹³

İttihatçıların, Meşrutiyetin ilanı sonrasında siyasetin içinde kalması ve siyasi olayları yönlendirmek istemesi; Sadrazam Kamil Paşa’yı kabine içinde bir takım değişiklikler yapmaya zorlamıştı. Bunun sonucunda Hasan Fehmi Paşa, Şura-yı Devlet Reisliğine; Manyasızade Refik Bey de Adliye Nazırlığına atanmıştır.¹⁴ Refik Bey, makama gelir gelmez adliye

¹⁰ Tercüman-ı Hakikat, n. 9829, 11 Receb 1326 – 26 Temmuz 1324 – 6 Ağustos 1908.

¹¹ Söz konusu hareketliliği özetleyecek bir belge için bkz. B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 585.

¹² İkdam, 13 Receb 1326 – 29 Temmuz 1324 – 11 Ağustos 1908. Tensikat için toplanan komisyon üyelerine Nazır Fehmi Paşa, bizzat “hatır ve gönül”e bakılmayarak memur seçimlerini yapmalarını istemişti. Bkz. İkdam, “Tensikat Komisyonu”, 22 Receb 1326 – 7 Ağustos 1324 – 20 Ağustos 1908.

¹³ Tanin, “Adliye tensikati”, n. 102, 17 Şevval 1326 – 30 Teşrin-i evvel 1324 – 13 Kasım 1908. Eylül ortasında tensikat işlemleri tamamlandığında orta ve üst düzey memur maaşlarında önemli değişikliklere gidilmezken, katip maaşları; 1000, 700, 500 ve 250 kuruş olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştı. Başkatip maaşı ise 2000 ve 1500 kuruş olarak belirlenmişti. Bkz. Tercüman-ı Hakikat, n. 9876, 26 Şaban 1326 – 11 Eylül 1324 – 14 Eylül 1908. Bir kaç gün sonra yapılan bir başka düzenleme ile katip maaşı; 1000, 800 ve 400 kuruş olarak tespit edilmişti. Bkz. Tercüman-ı Hakikat, n. 9878, 30 Şaban 1326 – 13 Eylül 1324 – 26 Eylül 1908.

¹⁴ Tercüman-ı Hakikat, “Manyasızade Refik Bey”, n. 9858, 10 Şaban 1326 – 24 Ağustos 1324 – 6 Eylül 1908. Tengirşenk hatıralarında Fehmi Paşa’nın görevden alınmasının tamamen kendi inisiyatifleri sonucunda olduğunu yazmıştır. Buna göre Tengirşenk ve diğer avukat arkadaşları ilan-ı hürriyetten hemen sonra imparatorluk topraklarındaki ilk baroyu kurmuşlar ve hemen Hasan Fehmi Paşa’ya iletmek üzere İstibdad Dönemi’nin adı kötüye çıkan hakimleri hakkında bir liste hazırlamışlardı. Baro üyeleri, Paşa’yı listeyi uygulamaya koymak ya da görevini bırakmak seçenekleri ile karşı karşıya bırakınca Manyasızade Refik Bey’e Adliye Nazırlığını açacak süreç başlamıştır. Ancak Refik Bey de işinden olacak hakimlerin ailelerinin durumunu ileri sürerek, nazırlığı döneminde bu listeyi uygulamaya koymayı reddetmiştir. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, ss. 108-109. Refik Bey, Meşrutiyet’in ilanından önce Bursa’da iyi şöhret yapmış başarılı bir avukattı. İttihatçılara olan yakınlığı sayesinde Meşrutiyet günlerinin en çok konuşulan atamalarından birine konu olarak Adliye Nazırlığına getirilmişti. Bkz., No: 105- Extract from Annual Report for Turkey for the Year 1908, Enclosure in Despatch from Sir G. Lowther, Şubat 17, 1909, ss. 248-275.

bürokratlarınca sürdürülen reform projelerine tam destek vermişti.¹⁵ Bu nedenle yıl sonuna gelindiğinde Tadil-i Kavanin Komisyonu, aralarında Ceza Kanunu'nun da bulunduğu önemli kanunlara kapsamlı bir takım eklemelerde bulunmuştu.¹⁶ Söz konusu süreçte tensikat işlemi en uzak vilayetlere kadar genişletilmiş,¹⁷ kadro haricine çıkarılan memurların tazminat ve emeklilikleri de kesin şekilde tespit edilmişti.¹⁸ Adliye bürokratları, tensikat işlemleri sırasında imparatorluk genelini kapsayan bir kadro envanteri de çıkarmış ve mevcut boşlukları doldurmaya çalışmıştır.¹⁹

Adaletçilerin üzerinde durduğu diğer bir konu da, âtil bir konuma itilmiş olan Anadolu adli teşkilatının durumu olmuştur. “Anadolu reformu” adını verdikleri bir proje çerçevesinde nezaret bürokratları, sorunların tespiti ve bunların ortadan kaldırılması yönünde de bir takım girişimlerde bulunmuş²⁰ ve buradan hareketle de tüm Adliye Müfettişliklerini ilga etmiştir.²¹ 1909 yılına Ticaret Kanunu hazırlıkları ile giren Adliye Nezareti,²² Kamil Paşa Kabinesinin parlamento tarafından düşürülmesinden etkilenmemiştir. Ancak Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin göreve gelmesinden çok kısa bir süre sonra Manyasizade Refik Bey'in ölmesi üzerine bu makama Yanya eski Valisi Nazım Paşa getirilmişti (14 Mart 1909).²³

Manyasizade'nin zamansız ölümüne rağmen adliye bürokratları Meşrutiyet'in ilk günlerinden itibaren sürdürdükleri reform çalışmalarına ara vermeden devam etmişlerdi. Örneğin nezaret teşkilatının gözden geçirilmesi için Arzuman Efendi, Refik Bey tarafından Avrupa'daki adliye teşkilatlarını incelemek üzere yurtdışına gönderilmiş ve bu inceleme gezisi oldukça

¹⁵ Öncelikle nezaret çalışma sistemine çeki düzen veren Refik Bey, müracaat saatlerini belirleyerek memur görüşmelerinin randevu ile yapılması yönünde bir genelge çıkartmıştır. Söz konusu genelge için: Bkz. Tercüman-ı Hakikat, n. 9944, 8 Zilkade 1326 – 20 Teşrin-i sani 1324 – 3 Aralık 1908.

¹⁶ Örneğin ceza kanununa eklenen bir madde ile Kanun-i Esasi aleyhtarlığı idam cezası ile karşılanmıştı. Bkz. Tanin, “Tadil-i Kavanin Komisyonu”, n. 128, 14 Zilkade 1326 – 25 Teşrin-i sani 1324 – 8 Aralık 1908.

¹⁷ B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 738.

¹⁸ B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 787.

¹⁹ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 763.

²⁰ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 17.

²¹ Alınan karar gereği vilayet veya liva müdde-i umumileri müfettişlerin görevlerini üstlenecekti. Bkz. Tercüman-ı Hakikat, n. 9935, 29 Şevval 1326 – 11 Teşrin-i sani 1324 24 Kasım 1908.

²² Tanin, “Kanun-ı Ticaret Komisyonu”, n. 173, 1 Muharrem 1327 – 11 Kanun-i sani 1324 – 25 Ocak 1909.

²³ Manyasizade Refik Bey'in ölümü üzerine Adliye Nazırlığı için isim arayışına giren Sadrazam Hilmi Paşa, Nazım Paşa'nın durumunu Sadaret Mektupçusu Ali Fuad Bey'e sormuş ve ondan gelen güvenilir referans ile atamayı gerçekleştirmişti. Bkz. Ali Fuad Türkeldi, Görüp İştiklerim, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 23.

verimli geçmişti. Arzuman Efendi'nin getirdiği evrak üzerinde yoğun bir mesai sarf eden nezaret yetkilileri, bunun sonucunda bir takım kararlara imza atmışlardı.²⁴ Teftiş heyetlerinin yeniden oluşturulması bunlardan bir tanesiydi. Abdülhamid Dönemi Adliye teşkilatında 3'ü merkezde, 10'u Rumeli'de, 15'i Anadolu'da ve 3'ü de Arabistan'da toplam 31 müfettişlik kadrosu bulunuyordu.²⁵ Hürriyetin ilanı sonrasında bu kadrolar, tensikat kapsamında ilga olunmuş ancak reform çalışmaları sonucunda tekrar ihdas edilmeleri gerekli görülmüştü. Uzlaşma sağlanan bir diğer nokta da hakimlerin konumuydu. Sosyo-ekonomik durumları ne kadar olumsuz olursa olsun hakimlerin işlerini büyük bir gayretle yapmaları ve yeni dönem kanunlarını uygulamada kararlılık göstermeleri konusunda ardı ardına genelgeler yayınlanmıştı.²⁶

Necmeddin Molla Bey

31 Mart İsyanı, Adliye Nezareti'ndeki reform çalışmalarını engellediği gibi, yaşanan kanlı olaylarda Adliye Nazırı Nazım Paşa katledilmişti.²⁷ İsyân günlerinde iktidara gelen Tefvik Paşa Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı, Hasan Fehmi Paşa'ya bırakılmıştı. Hareket Ordusu'nun başkentte olayları kontrol altına alması sonucunda Hüseyin Hilmi Paşa bir kere daha Sadaret makamına tayin edilmişti (5 Mayıs 1909). Yeni kabinede Adliye Nazırlığına Bağdat eski valisi Necmeddin Molla Bey getirilmişti.²⁸ Hüseyin Hilmi Paşa'nın mecliste okuduğu ayrıntılı hükümet programında, sık sık kanun ve düzen kavramlarına göndermede bulunup yeni kanunlara olan ihtiyacın altını çizmesi, Adliye Nezareti'nin 31 Mart sonrası restorasyon döneminin kilit kurumlarından birisi olacağına da habercisi olmuştu.²⁹ Ancak Nezaret Müsteşarı Mahmut Esat Efendi'nin bir akrabasını İstanbul Müdde-i Umumiliğine tayin etmesi, reform yerine böylesi olumsuz konuların konuşulmasına neden olmuştur.³⁰ Parlamento tarafından verilen gensoru üzerine meclise gelen Mahmut Esat Bey'in açıklamaları, özellikle Abdülhamid Dönemi personel seçme kriterlerini tartışmaya açmıştı. Adliye

²⁴ Gazetenin belirttiğine göre Adliye Nezareti tercümanı Arzuman Efendi; Londra, Paris ve Brüksel'e giderek bu ülkelerin adliye teşkilatları ile ilgili her türlü metni almış ve dört sandık dolusu evrakla ülkeye dönmüştü. Bkz. Tanin, "Adliye Teşkilatı", n. 227, 25 Safer 1327 – 6 Mart 1325 – 19 Mart 1909.

²⁵ Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye, 64. sene, Der-saadet, 1323, s. 398.

²⁶ Tanin, "İslahat-ı adliyye", n. 252, 22 Rebiülevvel 1327 – 31 Mart 1325 – 13 Nisan 1909.

²⁷ Eski rejim yanlıları Nazım Paşa'yı Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile karıştırarak yanlışlıkla öldürmüşlerdi. Bkz. Salname-i servet-i funun, Birinci sene, İstanbul, 1326, ss. 110-114. Olayla ilgili ayrıntılar için: Bkz. Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara, 1987, ss. 25-26.

²⁸ Salname-i servet-i funun, Birinci sene, İstanbul, 1326, s. 131.

²⁹ M.M.Z.C. İ: 78 11 Mayıs 1325 (24 Mayıs 1909) C: 2, ss. 635-636.

³⁰ Gensordan hemen sonra İstanbul müdde-i umumiliklerinde düzenleme yapılması anlamlıdır. Bkz. İttihad, "Adliye Nezareti", n. 20, 26 Cemaziülevvel 1327 – 1 Haziran 1325 – 14 Haziran 1909.

Müşteşarına göre “*ehliyet-i şahsiye ve mezaya-yı zatiye*”ye önceki dönemde önem atfedilmemesi, personelin niteliğini olumsuz etkilemiş, bunun sonucunda da “*cehl-i mürekkep erbab-ı âlem-i Osmanîyi istila eylemişti*”. Oysa yeni dönemde “mektepli” şartının arandığına dikkat çeken Müşteşar, gensoruya neden olan atamanın da bu çerçevede ele alınması gereğine işaret etmişti. Müşteşarın konuşması gensorunun reddedilmesini sağlamıştı.³¹

Adliye bürokratları, 1909 Haziranı ile beraber hedeflerine yönelik projeler üzerine yoğunlaşmaya başlamış ve bu kapsamda kurduğu bir reform komisyonuna, Kont Ostrorog³² ve Zöhrap Efendi gibi tanınmış hukuk adamlarını dahil etmişti.³³ Adliye bürokratları, 31 Mart sonrası oluşan gergin ortamdan doğrudan etkilenmişti. Özellikle kamuoyunda Adana Olayı'nın yarattığı olumsuz etki, nezaret yetkililerinin daha hızlı ve sorumlu bir şekilde davranmasını gerektirmişti.³⁴ Temmuzun ilk günlerinde kaleme aldığı bir yazısında Hüseyin Cahit, taşralardaki güven bunalımını dile getirerek, “*kuvve-i adliyyenin intizam ve hakkaniyet dairesinde*” işletilmesi yönünde Adliye bürokratlarına çağrıda bulunmuştu. Hüseyin Cahid'e göre yapılacak ilk iş, köylüleri; kaza merkezlerine gitmekten kurtarmak ve onların cahilliğini kullanarak dilekçe yazan veya yalan yanlış fikirler vererek soymaya kalkan kişilerin sultasından çıkarmaktı. Yazara göre, bunun da yolu seyyar mahkemelerin oluşturulmasından ve kurulacak heyetlerin imparatorluğun dört bir tarafını arşınlamasından geçmekteydi.³⁵

Hüseyin Cahit tarafından savunulan yöntem, aslında Adliye bürokratlarının bir süreden beri üzerinde çalıştıkları projelerden birini

³¹ M.M.Z.C. İ: 87 25 Mayıs 1325 (6 Haziran 1909) C: 1, ss. 153-166.

³² Léon Valerien Ostrorog (1867-1932): Leh asıllı Fransız doğubilimci ve hukukçu. Kont Ostrorog, İslâm hukuku üzerinde çalışmış, Oxford ve Lahey üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmış Polonyalı bir asilzadeydi. 1900'lü yılların başında Osmanlı hükümetinin daveti üzerine Adliye Nezaretî'nde hukuk ve sadaret müşavirliği görevlerinde bulunmuştur. Bu arada İstanbul Darülfünunu'nda öğretim üyeliği yapmış ve Osmanlı İmparatorluğu Hukuk Danışmanı unvanını kullanmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra yedi Batı lisanını çok iyi derecede bilen Kont Ostrorog, alanı ile ilgili önemli çalışmalara da imza atmıştır. Pour la réforme de la Justice Ottomane, Paris, A. Pedone, 1912. Ankara reformu, Çeviren: Yusuf Ziya Kozakçı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972. Ayrıca bkz. <http://www.doguedebiyati.com/belge/yabancibilkimadamlari.htm>.

³³ Tanin, “İslahat-ı adliye”, n. 294, 9 Cemazielahir 1327 – 14 Haziran 1325 – 27 Haziran 1909. İngiltere Büyükelçisi, Kont Ostrorog ve Zöhrap gibi hukuk otoritelerinin nezarete kazandırılmış olmasının büyük bir kazanım olduğunu yazmıştı. Bkz. “Reorganizations of Public Departments”, British Documents on Foreign Affairs – The Near and Middle East 1856-1914, ss. 161-162.

³⁴ Bu nedenledir ki, tensikat defterlerini en hızlı şekilde tamamlayarak Sadaret'e teslim eden kurumlardan biri de Adliye Nezaretî olmuştu. Bkz. İttihad, “Tensikat Layihaları”, n. 7, 13 Cemaziülevvel 1327 – 19 Mayıs 1325 – 1 Haziran 1909. Adliye bürokratlarınca hazırlanan tensikat layihası için: Bkz. İttihad, “Tensikat ve Teşkilat”, n. 8, 14 Cemaziülevvel 1327 – 20 Mayıs 1325 – 2 Haziran 1909.

³⁵ Tanin, “Taşralarda adalet”, n. 303, 18 Cemazielahir 1327 – 23 Haziran 1325 – 6 Temmuz 1909.

oluşturuyordu. Nahiye merkezlerini dolaşarak köylülerin davalarına ücret almadan bakacak sulh hakimlerinin vazife ve yetkileri konusunda nezaret bünyesinde toplanan bir komisyon, bir süreden beri sürdürdüğü çalışmaların artık sonuna yaklaşmıştı.³⁶ Nezaret çalışmalarının disiplinli bir şekilde yürütülmesi kamuoyunun takdirini kazanırken,³⁷ Hüseyin Cahit bütçe görüşmeleri öncesinde yazdığı bir yazıda, Meşrutiyet ilan edildiği sırada Adliye Nezareti'nin âdeti ilga edilmiş olduğunu oysa şimdi diğer nezaretlere örnek olacak bir canlılık içinde bulunduğunu belirtmişti.³⁸ Bu bağlamda üzerinde en çok konuşulan proje, Adliye Müfettişliği'nin yeniden ihdası idi. Adliye bürokratları, Rumeli'deki modeli, Anadolu ve Arabistan'a taşımak için bir komisyon oluşturmuş ve bu doğrultuda söz konusu projenin hayata geçirilmesi için, en azından şimdilik, on dört vilayet merkezi, on üç liva merkezi ve yüz kazada bir teşkilat yenilenmesine gidilmesini karara bağlamıştı.³⁹ Ancak bunun için öncelikle Adliye Nazırı'nın bütçe görüşmelerinden başarılı bir şekilde çıkması gerekiyordu.

1909 Bütçesi ve Kurumsal Yenilikler

Bütçe müzakerelerine Nezaret Müsteşar Muavinliğine tayini düşünülen Kont Ostrorog damgasını vurmuştur. Mebuslar ısrarla bir yabancıнын, İslam kanunlarını düzenleme veya yenileme noktasında yetersiz kalacağını savunmuştu. Bunun üzerine Kont hakkında uzun bir konuşma yapan Necmeddin Molla Bey, Ostrorog'un Mekteb-i Hukuk'u "ali-yül-ala" derecesi ile bitirdiğini; hem İslam hukuku hem de Batı hukukunda uzmanlık yapmış birisi olarak nezaretine çok yararlı olacağını dile getirmişti. Adliye Nezareti, her ne kadar kuruluşundan itibaren Meşihat ile olan kurumsal bağlarını kesin bir şekilde ayırmışsa da, bunun günlük hayata yansımaları göreceli olmuştu. Nezaret, personel ihtiyacını ağırlıklı olarak medreselerden karşılarken, hazırladığı kanunların şer'i hükümlerle örtüşmesine özen göstermişti. Kısaca İslam etkisinin fazlasıyla hissedildiği bir kurumun başına yabancı bir müşavirin getirilmesi, statükocu meclisin kolaylıkla hazmedebileceği bir şey değildi. Yapılan oylama her ne kadar Kont Ostrorog'a yeşil ışık yakmışsa da; 94 kabul oyuna karşı çıkan 64 oy, gelenekçi cephenin gücünü ortaya koymuştu.⁴⁰

³⁶ Tanin, "Taşralarda adalet", n. 318, 4 Receb 1327 – 8 Temmuz 1325 – 21 Temmuz 1909. İttihad, "Adliye Nezareti'nde İslahat – Sulh Hakimleri", n. 44, 20 Cemazielaher 1327 – 25 Haziran 1325 – 8 Temmuz 1909.

³⁷ Taşralarda yaşanan personel eksikliğine Adliye bürokratlarının çok hızlı ve yerinde müdahalelerde bulunduğunu belirten gazete, örnek olarak da Avrathisar kazasındaki müstantık (sorgu yargı) eksikliğinin ilk şikayet sonrasında hemen ele alınıp değerlendirilmesini göstermişti. Bkz. Tanin, "Adliye Nezareti'nde", n. 325, 12 Rebiülahir 1327 – 16 Temmuz 1325 – 29 Temmuz 1909.

³⁸ Tanin, "Adana ahvali ve vilayetler", n. 326, 13 Rebiülahir 1327 – 17 Temmuz 1325 – 30 Temmuz 1909.

³⁹ Tanin, "Adliye'de ıslahat", n. 325, 12 Rebiülahir 1327 – 16 Temmuz 1325 – 29 Temmuz 1909.

Adliye Müsteşarına verilecek maaşın miktarı, parlamento tarafından “mesele” haline getirilen bir diğer konu olmuştu. Bazı mebuslar, nezareti devletin en önemli kurumlarından biri olarak gösterip bu kadar hassas bir konuda çalışan kişilere daha fazla maaş verilmesini savunmuştu. Muhalif kesimse, nezaretin kilit görevlerinin alt personel tarafından yerine getirildiğini, bu bakımdan da müsteşarın konumunun sadece imza mercii olduğunu belirtmişlerdi. Muhaliflerin itirazları meclis tarafından kabul edilirken, Mekteb-i Hukuk mezunlarının ihtisas için yurtdışına gönderilmesi projesi neredeyse oybirliğiyle kabul edilmişti. İstida Dairesi maaşları ile Temyiz Kalemi çalışanlarının maaşlarını eşitleyen bütçe komisyonu kararları, mebuslardan onay alırken müdde-i umumilik kadrolarında ve maaşlarında yapılan indirim, Necmeddin Molla Bey'in muhalefetine rağmen geçer oyu almıştı.⁴¹

Bütçe oturumunda ödeneklerini kırpılarak alan Adliye bürokratları, taşra adliye teşkilatına şekil verecek beş maddelik nizamnameyi Meclis-i Vükelanın onayına sunmuştu.⁴² Vükela onayını alan nizamname, daha sonra Meclis-i Mebusan başkanlığına gönderilmişti.⁴³ Söz konusu nizamnamenin gerekçesi ve içeriğinde, mevcut teşkilat yapısı ve geleceği hakkında önemli bilgiler verilmekteydi. Benzer şekilde, imparatorluk adliye teşkilatı; Rumeli'deki sistem bağlamında gözden geçirilmiş, ve istinaf-bidayet mahkemeleri ile merkez teşkilatı arasında daha sağlam bir diyalogun kurulması için müfettişlik sisteminin yeniden ihdasının ciddi şekilde düşünülmesini istemişti. Gerekçede ayrıca Anadolu'daki adli sistemin sorunlarına dikkat çekilmişti. Bu anlamda; (a) Müfettişlik sisteminin güçlendirilmesi (b) Adli sistemin özü olan kaza mahkemeleri uygulamasının canlandırılmasına vurgu yapılmıştı. Adliye bürokratları, bütçe görüşmelerinde ödenek tenzilatlarına da atıfta bulunmuştu. Kaynak yetersizliği nedeniyle, teşkilatın pilot bölgeler üzerinden tanzimine gidileceği ve bütçe dengelerine göre, gelecek senelerde uygulama alanlarının çoğaltılacağı ifade edilmişti.⁴⁴ Beş maddelik nizamname; adli teşkilatı, mülki teşkilattan bağımsız bir şekilde örgütlemişti. Bidayet ve istinaf mahkemeleri, lüzum görülen yerlerde kurulurken, istinaf mahkemeleri hukuk ve icra daireleri olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Hukuk dairesi, hukuk ve ticaret konularıyla; icra dairesi, ceza dosyalarıyla ilgilenecekti.⁴⁵

⁴⁰ Konu ile ilgili olarak Tokat mebusu İsmail Paşa ile Necmeddin Molla'nın konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 239-243.

⁴¹ M.M.Z.C. İ: 128 27 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) C: 1, ss. 243-245.

⁴² B.O.A. M.V. 130 47; B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 585.

⁴³ M.M.Z.C. İ: 130 29 Temmuz 1325 (10 Ağustos 1909) C: 1, s. 311.

⁴⁴ M.M.Z.C. İ: 137 5 Ağustos 1325 (18 Ağustos 1909) C: 1, ss. 523-530.

⁴⁵ B.O.A. İ. Kav. ve Niz. 1327Ş 8 3. Ayrıca nezaret yetkilileri, yayınladıkları bir genelge ile 1908-1909 yıllarında her mahkemede görülen dosya sayısı ve bunların ne kadarının incelendiği ile ilgili ayrıntılı raporların merkeze gönderilmesini istemişti. Gazetelerdeki haberlere bakılacak olursa söz konusu genelgenin tek nedeni, mahkemelerdeki personel

1909 Tensikatu

Bütçe görüşmeleri sonrasında nezaret içinde yaşanan hareketliliğin tek nedeni, adli sistemin yenilenmesi değildi. Haziran sonunda Tensikat Kanunu'nun yayınlanması üzerine Meclis-i Mebusan ve Ayan'dan seçilen üyeler, nezaret tensikatları için hazırlıklara başlamıştı.⁴⁶ Seçim sonucunda Adliye Nezareti Tensikat Komisyonu'na, Mebusan'dan Niğde mebusu Hayri Efendi seçilirken⁴⁷ Ayan'dan Halim Bey katılacaktı. Hayri ve Halim Beylere yardım etmek üzere nezaret içerisinde de; Umur-ı Cezaiyye Müdürü Asım Bey, Mahkeme-i temyiz azasından Gabriel Efendi ve Beyoğlu İkinci Hukuk Reisi Hacı Evliya Efendi seçilmişti.⁴⁸

Tensikat komisyonu üyeleri, kendi aralarında yaptıkları kısa bir toplantı sonrasında hemen harekete geçerek kadro defterlerini incelemeye başlamıştı.⁴⁹ Ancak tensik işlemlerinin yarattığı heyecan dalgası o kadar yüksek olmuştur ki, Adliye memurları soruşturmalara tâbi olmamak için dairelerine gitmekten imtina etmişti. Devamsızlığın had safhaya çıkması, tensik çalışmalarını aksatmaya başlamış bunun üzerine de Adliye bürokratları, kurum çalışanlarını uyarmak zorunda kalmıştı. Diğer tarafta Adliye bürokratları, nezaret reform çalışmalarına devam etmiş ve yaklaşık 400 adet açılması düşünülen “derece-i evveli” kadrosunun atamalarını denetlemek için Sicil Müdürü Hamdi Bey başkanlığı altında İstinaf üyelerinden Haydar Bey ve Müstantık üyelerinden Memduh Beylerden oluşan bir encümen kurmuştu.⁵⁰

Encümen çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamış, başta Karesi, İzmit ve Hüdavendigâr olmak üzere Anadolu'nun tespit edilen vilayetlerine ceza reisi ve müdde-i umumi muavini ataması yapmıştır.⁵¹ Adliye bürokratları basına verdikleri demeçlerde, tayin edilen kişilerde Mekteb-i Hukuk mezunu olmaları ve pekiyi derecesi ile okullarını bitirmiş olmaları şartının arandığını

---

ihtiyacının tam olarak tespiti ve tensikatın ona göre ayarlanması idi. Bkz. İttihad, “Adliye Nezareti”, n. 50, 26 Cemazielahir 1327 – 1 Temmuz 1325 – 14 Temmuz 1909. İmparatorluk genelinde yapılacak tayin ve terfilerde objektif kriterlerin göz önünde bulundurulmasına dair yayınlanan genelge için: Bkz. İttihad, “Memurin-i Adliye İntihabı”, n. 68, 16 Receb 1327 – 20 Temmuz 1325 – 2 Ağustos 1909.

⁴⁶ Nezaret bürokratları, dairelerde artan heyecanın giderilmesi için bir an önce tensik işlemlerine geçilmesi yönünde Meclis-i Mebusan üyelerine çağrıda bulunmuştu. Bkz. B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 390.

⁴⁷ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 466. Tanin, “Tensikat komisyonlarında reis-i sani sıfatıyla bulunacak mebusanın esamisi”, n. 342, 29 Receb 1327 – 2 Ağustos 1325 – 15 Ağustos 1909.

⁴⁸ B.O.A. N.G.G. (Adliye Giden) 26 / 2 399. Tanin, “Nezaretler tensikatu”, n. 351, 8 Şaban 1327 – 11 Ağustos 1325 – 24 Ağustos 1909.

⁴⁹ Tanin, “Tensikat”, n. 352, 9 Şaban 1327 – 12 Ağustos 1325 – 25 Ağustos 1909.

⁵⁰ Tanin, “Memurin-i Adliye Encümeni”, n. 353, 10 Şaban 1327 – 13 Ağustos 1325 – 26 Ağustos 1909.

⁵¹ Tanin, “Anadolu teşkilat-ı adliyesi”, n. 359, 16 Şaban 1327 – 19 Ağustos 1325 – 1 Eylül 1909.

özellikle ifade etmişlerdi. Hazırlanan plan gereği atamalar on dört vilayet ile on üç liva merkezi ile sınırlandırılmış ve söz konusu bölgelere istinaf ve bidayet mahkemesi azaları, müdde-i umumi muavinleri ve istinaf aza mülazımları tayin edilmiştir.⁵²

Adliye Tensik Komisyonu ise eylül ortasına gelindiğinde çalışmalarını sona erdirmek üzereydi. Çalışmaların belirlenen sürenin dışına taşması yüzünden Maliye Nezaretî'yle kısmi maaş ödemesinin yapılması konusunda mutabakata varan Adliye bürokratları,⁵³ tensik komisyonu üyeleri ile yaptıkları son incelemelerle tensik defterleri üzerindeki işlemleri de tamamlamışlardı.⁵⁴ Söz konusu defterler, Necmeddin Bey'in görüşleri alındıktan sonra onay için Sadaret'e gönderilmişti.⁵⁵ Hilmi Paşa'nın onayını da alan Adliye tensikatının, önce taşra teşkilatlarının dökümü gazetelere yansımış,⁵⁶ daha sonra tüm teşkilata ait ayrıntılı kadro listeleri kamuoyuna duyurulmuştu.⁵⁷

Tensik çalışmaları sonrasında merkez ve taşra teşkilatında oluşan kadro boşluklarını kapatmak adına kurum içinde oluşturulan bir komisyon, Necmeddin Bey'in başkanlığında çalışarak eksikliklerin giderilmesine gayret etmişti.⁵⁸ Komisyon, yayınladığı genelgeler ile bir taraftan tensikat sonrası gelişmeler hakkında taşra teşkilatından bilgi alırken, diğer taraftan da tayin edilip göreve gitmeyecek memurların müstafi olarak görüleceğini kesin olarak bildirmişti.⁵⁹ Bu bağlamda yeniden düzenlenen Van, Konya, Ankara, Diyarbakır ve Bitlis vilayetleri adliye teşkilatları irade-i seniyye onayına sunulurken⁶⁰ boş kadrolara atamalar sınavla yapılmıştı.⁶¹ Adliye personelinin izinleri ile ilgili olarak da ek kararlar çıkaran nezaret bürokratları, müfettiş kadrolarını doldurmak için gerekli atamalarda bulunmuştu. Buradan hareketle de Rumeli teftiş kadrosuna; Der-saadet Ticaret Mahkemesi

⁵² Tanin, "Adliye teşkilatından", n. 361, 18 Şaban 1327 – 21 Ağustos 1325 – 3 Eylül 1909.

⁵³ Tanin, "Adliye tensikati", n. 371, 28 Şaban 1327 – 31 Ağustos 1325 – 13 Eylül 1909.

⁵⁴ B.O.A. N.G.G. (Adliye Gelen) 17 / 647.

⁵⁵ Tanin, "Adliye Nezaretî tensikati", n. 382, 9 Ramazan 1327 – 11 Eylül 1325 – 24 Eylül 1909.

⁵⁶ Tanin, "Adliye Nezaretî tensikati", n. 384, 11 Ramazan 1327 – 13 Eylül 1325 – 26 Eylül 1909.

⁵⁷ Tanin, "Adliye Nezaretî tensikati", n. 385, 12 Ramazan 1327 – 14 Eylül 1325 – 27 Eylül 1909.

⁵⁸ Adı geçen komisyona İstinaf Mahkemesi Reisi ile Mahkeme-i Temyiz üyelerinden biri katılmaktaydı. Bkz. Tanin, "Adliye Tensikat Komisyonu", n. 391, 18 Ramazan 1327 – 20 Eylül 1325 – 3 Ekim 1909.

⁵⁹ Tanin, "Adliye ve Mezâhip Nezaretî'nden", n. 392, 19 Ramazan 1327 – 21 Eylül 1325 – 4 Ekim 1909.

⁶⁰ Tanin, "Teşkilat-ı cedide-i adliyye", n. 421, 20 Şevval 1327 – 22 Teşrin-i evvel 1325 – 4 Kasım 1909.

⁶¹ Örneğin 6 adet 250 kuruşluk mülazımlık görevi için 150'yi aşkın başvuru yapılmıştı. Bkz. Tanin, "Adliye Nezaretî'nde Müsabaka", n. 426, 25 Şevval 1327 – 27 Teşrin-i evvel 1325 – 9 Kasım 1909.

azasından Sadettin Efendi ile Yusuf Ziya Bey'i, Deavi'den de İstanbullu Efendi'yi tayin etmişti.⁶²

1909 sonlarına yaklaşılırken Adliye bürokratları belki de yılın en önemli kararını imza atmışlardı. Kamuoyunda bir süreden beri Arap vilayetleri mahkemelerinde hangi dilin kullanılacağı tartışılmaktaydı. Adliye bürokratları aldıkları kararla devletin resmî dili olan Türkçe'den yana tavır almışlardı. Ancak bu karar, sadece liberal çevrelerde değil Tanin gibi hükümet yanlısı çevrelerde dahi tepki toplamıştı. Örneğin Hüseyin Cahit bir yazısında, değil Türkçe, Arapça bilen bir kâtibin bile zor bulunduğu Arap coğrafyasında, bu gibi kararların ancak reaksiyon doğurabileceğini hatırlatmış ve Adliye bürokratlarını, daha itidalli ve imparatorluk koşullarını hesaba alan kararlar almaya davet etmişti.⁶³ Nezaret yetkililerince bir süreden beri üzerinde mesai sarf edilen Teftişat-ı Adliye Talimatnamesi de bu sırada bitirilerek onay için Sadaret'e sunulmuştu.⁶⁴ 29 Kasım 1909 tarihinde irade-i seniyyeden geçirilen talimatname, müfettişlerin görev ve yetkilerini belirlerken,⁶⁵ düzenlenen sınavlar ile müfettişlik kadroları tamamen doldurulmuştu.⁶⁶

Osmanlı hukuk sisteminin geliştirilmesi ve yeni nesil hukuk öğrencilerinin daha donanımlı bir şekilde yetiştirilmesi için bu sıralarda kurulan Osmanlı Hukuk Encümeni, sadece resmi makamların değil, sivil kesimlerin de söz konusu reformlara verdiği desteğin bir göstergesi olmuştu. İstanbul'daki hukukçuları çatısı altında toplayan encümen, yayınladığı bildirimlerde sadece mesleki anlamda hedefler belirlememiş, aynı zamanda Adliye Nezareti'nin çalışma prensiplerini etkileyecek faaliyetlerde bulunacağını da belirtmişti.⁶⁷ Adliye Nezareti kuşku yok ki, Meşrutiyet'in ilanı üzerinden geçen yaklaşık 16 ayda çok önemli değişimler geçirmişti. Bütçe payı diğer nezaretlerle kıyaslandığında önemli bir fark göstermemişti. Ancak önceki dönemin 43.393.811 lirası dikkate alındığında 55.476.082 liralık 1909 bütçesi, belirli bir artışa işaret etmekteydi. Nezaretin merkez teşkilatında 974 memur istihdam edilirken, taşra teşkilatında 8.519 kişi görev yapıyordu.⁶⁸

Adliye'nin Reform Yılları

⁶² Tanin, "Adliye Müfettişleri", n. 421, 20 Şevval 1327 – 22 Teşrin-i evvel 1325 – 4 Kasım 1909.

⁶³ Tanin, "Mahkemelerde lisan meselesi", n. 428, 27 Şevval 1327 – 29 Teşrin-i evvel 1325 – 11 Kasım 1909.

⁶⁴ Tanin, "Teftişat-ı adliye Talimatnamesi", n. 441, 11 Zilkade 1327 – 11 Teşrin-i sani 1325 – 24 Kasım 1909.

⁶⁵ No: 7- "Adliye müfettişlerinin vezaif ve derece-i salahiyetlerine mübeyyen talimat", Düstur, Tertib II, C. II, s. 33.

⁶⁶ Tanin, n. 450, 20 Zilhicce 1327 – 20 Teşrin-i sani 1325 – 3 Aralık 1909.

⁶⁷ Tanin, "Osmanlı Hukuk Encümeni", n. 450, 20 Zilkade 1327 – 20 Teşrin-i sani 1325 – 3 Aralık 1909.

⁶⁸ İhsaiyyat-ı Maliye, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, ss. 413-422.

Hükümet ve parlamento arasındaki gerilimin 1909 sonunda artışı, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasına neden olmuştu. Sadaret'in yeni ismi eski Roma Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, kısa sürede kabinesini oluşturmuş ve Necmeddin Molla Bey'i makamında tutmuştu. Başındaki sarığı ve bir Şeyhülislam çocuğu olması, Necmeddin Molla'yı her ne kadar muhafazakar kesimlere daha fazla yakınlaştırsa da Kont Ostrorog örneğinde de görüleceği üzere Adliye Nazırı, Batı'daki gelişmelerin imparatorluğa getirilmesini destekliyordu. Hakkı Paşa, hükümet programını “adalet” prensibi üzerine kurmuştu ve Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde dirayetli bir nazırlık gösteren Necmeddin Bey'i makamında tutmanın, adli alanda kazanılan istikrar ortamının bir teminatı olacağını düşünmüştü.⁶⁹

Adliye müfettişleri, önceki yıl olduğu gibi 1910 yılında da imparatorluk denetimlerine devam ederken,⁷⁰ Adliye bürokratları; özelde müfettişler genelde ise tüm adliye personelinin izin ve harcırah haklarını yeni baştan düzenlemişti. Düzenlemeye göre bir yıllık görev süresini tamamlamayanların izin hakkı iptal edilirken, mazeretin cinsine göre izin sürelerinin iki aya kadar uzatılabilmesi de öngörülmüştü. İzinler konusundaki inisiyatif her ne kadar memurlar lehine kullanılmışsa da izin sürelerini suistimal eden memurların müstafi olarak kabul edileceğine hükmeden maddeler kurum içi disiplinin sağlanmasıyla kaygısıyla eklenmiştir.⁷¹

Adliye bürokratlarının üzerinde durduğu bir diğer konu da kurum içi yazışmaların şekli ve seyri üzerine olmuştur. Nezarete acil cevap istemiyle gönderilen telgraflara aynı çabuklukla cevap verilmesi için kurum içi kırtasiye kalabalığını sadeleştiren bürokratlar, Maliye Nezareti'nin mali kaynakların birleştirilmesi projesi ile dönüşüm yaşayan teşkilat yapısı için de yeni bir yazışma sistemi geliştirmişti. Buna göre kurum ile yapılacak yazışmalar nazır üzerinden değil doğrudan müdüriyet adı verilerek yapılacaktı. Yeni sistem ile önceki dönemin vakit kayıpları ve muhatap bulamama sorunları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştı. Bununla beraber taşra şubelerine gönderilen genelgelerle, kurum içi yazışmalarda “silsile-i meratip”e özel bir vurgu yapılmış, doğrudan merkez teşkilatı ile yazışılmamasına dikkat çekilmişti.⁷²

⁶⁹ Hakkı Paşa'nın hükümet programı için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 29 11 Kanun-i sani 1325 (24 Ocak 1910) C: 1, ss. 617-620.

⁷⁰ Tanin, “Adliye Müfettişleri”, n. 495, 7 Muharrem 1328 – 6 Kanun-i sani 1325 – 19 Ocak 1910.

⁷¹ Tanin, “Memurin-i adliyenin mezuniyetleri”, n. 593, 14 Rebiülahir 1328 – 11 Nisan 1326 – 24 Nisan 1910.

⁷² 28 Kanun-i sani 1325 (9 Şubat 1910), 4 Nisan 1326 (17 Nisan 1910) ve 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) tarihli genelgeler için: Bkz. Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye, 1325 senesi eylülünden 1326 senesi şubatı nihayetine kadar Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerine muhtevdir, Matbaa-yı amire, İstanbul, 1327, ss. 36, 53-54, 79-80.

Yıl içerisinde yine Adliye bürokratlarının girişimleri sonucunda aylık resmi bir dergi yayınlanmaya başlanmıştır. Ceride-i Adliyye isimli aylık dergi, bir yandan nezaret tarafından çıkarılan genelgeleri sayfalarına taşıırken, diğer taraftan da mevcut hukuki sorunlar hakkında yazılacak makaleleri yayınlamayı hedeflemişti. Derginin ilk sayısında amaçlar açıklanırken, adliye teşkilatının geçirmekte olduğu reform sürecine atıflarda bulunulmuştu. Daire tensikatlarının ve mahkeme sisteminin yenilenmesini dönemin en önemli gelişmeleri olarak yorumlayan dergi kurulu, adli hayatı olumlu yönde etkileyecek bu gibi gelişmelerin her zaman destekleneceğine vurgu yapmıştı.⁷³

Meclisin 1910 yılı bütçe görüşmelerinde, önceki yıl olduğu gibi ağırlıklı olarak memur maaşları tartışılmıştı. Nazır, Müsteşar ve Muavin maaşlarını abartılı bulan mebuslar, bunların tenzil edilmesi yönünde bir hava oluştururken, İstatistik Kalemi'nin yeniden ihdas edilmesi neredeyse tüm mebusların takdirini kazanmıştı. İstatistik olmadan adliyye teşkilatının yapılamayacağını ileri süren mebuslar, yine de 2400 hukuk-ı ceza ve ticaret mahkemesi, 1400 ceza ve istintak mahkemesi yanında üç kişilik kadrosu bulunan İstatistik Dairesi'nin önemli işlere imza atamayacağını ileri sürerek, Adliye bürokratlarını bu alana daha fazla eğilmeye çağırmışlardı. Bütçe tartışmalarının olmazsa olmazı haline gelen müfettişlerin varlığını ödenekleri üzerinden sorgulayan mebuslar, istinaf müdde-i umumileri varken bu kişilere gerek olmadığını bir kere daha hatırlatmışlardı. Müfettişlere yönelik ağır eleştiriler üzerine söz alan Necmeddin Molla, yeni adli sistemden bahsettikten sonra; 12 vilayet, 10 civarında liva ve 100'e yakın kazada adli teşkilatın sil baştan düzenlendiğini, 600'e yakın personelin yeni kadrolara tayin olunduğunu, bu kişilerin performanslarının tespiti ve değerlendirilmesinin de bir avuç müfettiş tarafından yapılacağını dile getirmiş ve bu kadrolara destek olunmasını istemişti.⁷⁴

Mebuslar, merkez teşkilatı çalışanlarının maaşlarını ne kadar abartılı bulmuşsa, taşra memurlarının da o kadar yoksulluk içinde olduğunu düşünüyorlardı. Kendi seçim bölgelerindeki deneyimleri meclise taşıyan parlamenterler; hakimler ve mübaşirler başta olmak üzere mahkeme üyelerinin neredeyse tümünün Abdülhamid Dönemi'ni aratmayacak bir rüşvet batağında yüzdüklerini, bu nedenle de adli personele çeki düzen vermek adına maaş artışının düşünülebileceğini belirtmişlerdi. Durumun nezaketi ve kırsal yaşam üzerindeki yansımaları, mebusları fedakarlık konulu konuşmalar yapmaya sevk etmişti.⁷⁵

⁷³ Ceride-i Adliyye, Birinci sene, n. 1, 5 Kanun-i evvel 1325, ss. 1-2.

⁷⁴ Gani Bey (Denizli), Mehmet Tevfik Efendi (Malatya), Aristidi Paşa (İzmir) ve Mehmet Münir Bey'in konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 100 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) C: 2, ss. 568-573.

⁷⁵ Özellikle Artas Yorgaki (Selanik), Hasan Fehmi Efendi (Sinop) ve Ömer Fevzi Efendi'nin (Karahisar-ı şarki) konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 100 17 Mayıs 1326 (30 Mayıs 1910) C: 2, ss. 574-593.

Adliye bütçesinin genel olarak parlamentodan onay alması basın tarafından alkışlarla karşılanmıştı. Özellikle Adliye bürokratlarının söz konusu tahsisatlarla uzun vadeli projelere girişmesi ve “mektepli” adaylara kadro tercihlerinde öncelik vermesi, takdire şayan başarılar olarak kamuoyuna duyurulmuştu.⁷⁶

Önceki yıllarda her ne kadar adli ve mülki taşra birimlerinin görev sınırları belirlenmişse de mülki taksimatın getirmiş olduğu zorluklar, adliye personelinin zor durumda bırakan sonuçlara yol açmaktaydı. Örneğin Beyoğlu'na 1.5, Makriköy'e ise 7 saat mesafedeki bir nahiyenin Makriköy'üne bağlanmış olması ve tüm adli sistemin bu merkez üzerinden işlemek zorunda kalması, Dahiliye bürokratlarını olduğu kadar Adliye ricalini de sıkıntıya sokmaktaydı. 1911 yılına girilirken bir durum muhasebesi yapan Tanin başyazarı Hüseyin Cahid, Meşrutiyetin düsturunun “adalet” olmasına, yapılan onca teşkilat düzenlemelerine ve yayınlanan bu kadar kanuna rağmen “taksimat-ı mülkiye” gibi hayati bir konuya henüz el atılarak halkın işlerinin kolaylaştırılmamış olmasını büyük bir eksiklik olarak değerlendirmişti.⁷⁷

Adliye bürokratlarını yıl boyunca uğraştıracak ve bu konuda sayısız genelgeler yayınlamak zorunda bırakacak bir diğer konu da adli personelin mesai saatlerine riayetsizliği olmuştur. Gerek merkez gerekse de taşra personelinin daire ve mahkeme çalışma saatlerine uymaması gazetelere yansiyacak ölçüde şikayetlerin çoğalmasına yol açmaktaydı.⁷⁸ Adliye ricali buradan hareketle personelin izin sürelerini maliye yetkililerine bildirmeyi zorunlu kılıp izin zamanlarında haksız maaş almasının önüne geçmek istemiş;⁷⁹ diğer taraftan da normal izin kullanılsa dahi bu zaman zarfında nerede olunacağı ve ikamet yerinden amirlerinin haberdar edilmelerini istemiştir.⁸⁰ Mesai saatlerini aksatan memurlar hakkında cezai müeyyideler uygulama yoluna da giden nezaret yetkilileri,⁸¹ yayınladıkları ayrıntılı devam çizelgeleri ile de konunun hassasiyetini göstermeye çalışmıştı.⁸²

1910 Bütçesi ve Getirdikleri ...

⁷⁶ Tanin, “Teşkilat-ı adliye”, n. 656, 22 Cemazielahir 1328 – 16 Haziran 1326 – 29 Haziran 1910.

⁷⁷ Tanin, “Taksimat-ı mülkiye ve adliye”, n. 851, 15 Muharrem 1329 – 2 Kanun-i sani 1326 – 16 Ocak 1911.

⁷⁸ Tanin, “İntizam-ı devam”, n. 903, 8 Rebiülevvel 1329 – 24 Şubat 1326 – 9 Mart 1911.

⁷⁹ Muharrerat-ı Umumiye-i Adliyye, 1327 senesi zarfında Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, s. 100.

⁸⁰ Muharrerat-ı Umumiye-i Adliyye, 1327 senesi zarfında Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, ss. 114, 121.

⁸¹ Muharrerat-ı Umumiye-i Adliyye, 1327 senesi zarfında Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, s. 116.

⁸² Muharrerat-ı Umumiye-i Adliyye, 1327 senesi zarfında Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyeye tastir kılınan muharrerat-ı umumiye suretlerini muhtevidir, İstanbul, 1328, ss. 135, 139.

Nisan başında görüşülmeye başlanılan Adliye bütçesi, sonuçları açısından önceki senelerden çok daha ilginç gelişmelere sahne olmuştu. Özellikle Kont Ostorog'un müşavirlik makamının ilgası ile Adliye müfettişlik sisteminin ortadan kaldırılması, bu gelişmelerin en önemlileriydi. Kont Ostorog'un nezaret içerisindeki faaliyetleri ve teknik konularda gazetelere yazmış olduğu incelikli makaleler, aydınlar çevresinde kendisine oldukça saygın bir yer edinmesini sağlamıştı. Müşavir tahsisatının görüşülmesi sırasında verilen bir önerge ve hemen sonrasında yapılan oylamada müşavirlik kurumunun parlamentoca ilga edilmesi, söz konusu çevrelerde şok etkisi yaratmıştı. Örneğin bütçe görüşmesini değerlendiren Tanin gazetesi, Manyasizade Refik Bey'in nazırlığı sırasında ihdas edilen statünün ve bu mevkiye getirilen Kont Ostorog'un adli teşkilat içindeki faaliyetlerini özetlemiş; ancak makama yönelik eleştirilerin Refik Bey'in ölümünden sonra artışa geçtiğini ve nihayetinde de kaldırıldığını belirtmişti. Yazı, makamın ilgasını ilk günlerin devrim heyecanının gittikçe hafızalardan silinmesinin bir göstergesi olarak değerlendirirken, Bulgaristan'daki reformlarla imparatorluk reformlarının kıyaslamasını yapmıştır. Bulgarların bağımsızlıklarını kazandıktan sonra neredeyse her kurumuna yabancı uzmanlar getirirken, bu kişilere benzersiz çalışma özgürlüklerinin tanındığının altını çizen makale, Kont Ostorog ve benzeri uzmanların bu gibi haklardan mahrum bırakıldığı gibi raporlarının da sümen altı edildiğini yazmıştı. Makale, reformların bu kişilerin kaybedilerek gerçekleştirilemeyeceğini öfkeli bir dille ifade etmişti.⁸³

Adliye bütçesinin ikinci oturumunda kürsüye gelen Necmeddin Molla, iki yıllık nazırlığının hesabını yapmış ve nazırlığının ilk günlerine damgasını vuran üç önemli sorunun altını çizmişti. Nazır'a göre bunların ilki; ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermeyen kanunların hala yürürlükte olması, ikincisi; bu kanunları hayata geçirecek donanımlı elemanların bulunmaması ve sonuncusu; Adliye Nezareti'nin güven telkin eden bir kurum olmaktan uzak bulunuşuydu.⁸⁴ Adliye Nazırı, hizmet süresince bu sorunların mümkün olduğunca aşağıya çekildiğini ifade etmiş ve gelecek planları üzerine konuşmuştu. Her şeyden önce teşkilat bünyesinde kurulan bir komisyonun şimdiye kadar yayınlanan kanunları içeren düsturları yeni baştan düzenlendiğini belirten Necmeddin Molla Bey, diğer tarafta Fransızlardan alınan adli sistemin maddi yetersizlikler nedeniyle özellikle kaza ünitelerinde uygulanamadığına dikkat çekmişti. Nazır bununla ilgili olarak da maddi sorunları ileri sürmüştü ve her kazaya bir hakim gönderildiği takdirde şimdiki adliye bütçesinin iki katına çıkarılması gerektiğine vurgu yapmıştı. Nazır, son olarak, bağımsız hakimlik sistemi üzerinde yapılan çalışmalara değinmişti.⁸⁵

⁸³ Tanin, "Adliye Müşavirliği", n. 931, 5 Rebiülahir 1329 – 24 Mart 1327 – 6 Nisan 1911.

⁸⁴ M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 42-44.

⁸⁵ M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 44-52.

Mebusların adliye bütçesinde sorguladıkları konuların başında Mezahip İdaresi'nin işlevi gelmekteydi. Cemaatler ile devlet arasındaki uyumu sağlamakla sorumlu bu idarenin görevini yapmadığını dile getiren mebuslar, bunun en açık örneği olarak da cemaat liderlerinin doğrudan nezaret yetkilileri ile konuşmasını göstermişti. İdarenin ilgası yönünde önerge de veren mebuslara karşı söz alan Necmeddin Bey, Mezahip İdaresi'nin bir "mahsusa-i istişare" dahilinde görev yaptığını belirterek; gerek merkez gerekse de taşradan cemaatler ve mezhepler konusunda sorulacak soruları yanıtlamak ve devlet memurlarını aydınlatmakla yükümlü olan bu kurumun, bunun ötesinde asli görevinin cemaatler ile devlet arasındaki iletişimi sağlamak olduğunu bir kere daha vurgulamıştı. Nazırın açıklamaları üzerine Mezahip İdaresi'nin tahsisatları kabul edilerek Adliye müfettişliğine geçilmiştir.⁸⁶

Mebuslar, alışıldık bir şekilde teftiş sisteminin bu hali ile işlemediğinin ortaya çıktığını ve ancak teşkilat sisteminin yerleşmesi ve daha geniş ödeneklerin bu konuya akıtılmasından sonra müfettişlerden verim alınabileceğini belirtmişlerdi. Adliye Nazırı buna karşı önceki senelerin tam tersi bir davranış sergilemiştir. Necmeddin Bey, adli teşkilatın pek çok kaza bölgesine uzatıldığını ve tayin edilen müdde-i umumilerle muavinlerinin adli sistemi kontrol altına aldığını bu nedenle de teftiş bürosunun ilga edilerek buraya ayrılan tahsisatların diğer departmanlara bölüştürülmesinin daha uygun olacağını altını çizmişti. İki yıldan beri müfettişlik sisteminin aleyhine görüş bildiren mebuslar öneriyi büyük bir hevesle karşılamışlar ve müfettişlik sisteminin ilgasını neredeyse oybirliği ile kabul etmişlerdi.⁸⁷

Necmettin Molla Bey, oylama sonrasında söz alarak, İstatistik Kalemî'nin yeni dönem adliye teşkilatındaki işlevi üzerine kısa bir konuşma yapmış, müfettişliğin ilgası ile ortaya çıkan tahsisatların buraya yönlendirilmesini istemiştir. Adliye bürokratları, söz konusu kalemin geliştirilmesi için 1910 yılından beri bir takım yatırımlar yapmaktaydı. Örneğin taşraya gönderilen genelgelerin birinde adli personel, çalıştıkları bölge hakkında topladıkları istatistiksel verileri, İstatistik Kalemî'ne zamanında teslim etmeleri konusunda uyarılırken; diğer bir genelge, söz konusu veriler üzerinde oynama yapan veya yanlış bilgilendirmede bulunan memurlar hakkında da ağır yaptırımlara gidileceğini buyurmuştu.⁸⁸ Adliye Nazırı'nın İstatistik Kalemî hakkındaki talepleri, mebuslar tarafından kabul edilirken; mahkeme-i temyiz azalarının ücretleri dolgun bilirkişilerden

⁸⁶ Mezahip İdaresi'nin ilgası yönünde uzun bir konuşma yapıp önerge sunan Serfice mebusu Yorgo Boşo'nun açıklamaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 452-454.

⁸⁷ M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 454-455.

⁸⁸ Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye, 1325 senesi eylülünden 1326 senesi şubatı nihayetine kadar Adliye Nezareti'nden memurin-i adliyyeye yazılan muharrerat-ı umumiye suretlerine muhtevidir, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327, Sayı: 207, 216.

oluşturulması talebi de benzer şekilde parlamentonun onayladığı tekliflerden bir diğeri olmuştu.

Meclisin en çok eleştirdiği konulardan bir başkası da merkez ve taşra teşkilatlarında aynı işi yapan adli personele farklı ücretlerin ödenmesi olmuştur. Ücret farkları kadar taşralarda açık şekilde yetki karmaşasının yaşandığına dikkat çeken parlamenterler, başta nazır olmak üzere adliye ricalini farklı gündem maddeleri ile uğraşmaktan asıl sorunlara el atmamakla suçlamışlardı. Ağır ithamlar karşısında söz alan Necmeddin Bey, mevcut manzarayı beğenmeyip Fransız adli teşkilatını örnek olarak meclise getirenlerin, Fransa Adliye Bakanlığı bütçesinin Osmanlı genel bütçesinin iki katı olduğunu da bilmesi gerektiğini söylemişti. Maaş düzenlemelerinin ancak bütçe çerçevesinde yapılacağını belirten nazır, şu an için böyle bir girişimde bulunmanın imkansızlığına dikkat çekmişti.⁸⁹

Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamnamesi

Bütçe görüşmeleri sonrasında Adliye bürokratlarının öncelikli hedefi, uzun zamandır üzerinde çalıştıkları teşkilat kanununu yayınlamak olmuştur. Necmeddin Molla Bey'in uzun dönemli nazırlığı, bürokratların istediği istikrar ortamını sağlarken teşkilat çalışmaları Nisanın ilk haftasında tamamlanmış ve onay için Sadaret'e gönderilmişti.⁹⁰ Sadaret incelemesi sonrasında nizamnameyi Şura-yı Devlet'e sevk etmiş ve buradaki çalışmaların da tamamlanması üzerine Adliye Nezareti'nin Cumhuriyet dönemine de miras kalacak teşkilat nizamnamesi 4 Haziran 1911 tarihinde yürürlüğe konulmuştu.⁹¹ Nizamname toplam altı bölüm ve 42 maddeden mürekkepti. "Teşkilat ve vezaiif" adı verilen ilk bölümde merkez teşkilatını oluşturan departmanlar sıralanmıştı. Yapılan sıralamaya göre departmanlar; 1- Müsteşarlık 2- Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 3- Umur-ı Cezaiyye Müdüriyeti 4- Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti 5- Sicil Müdüriyeti 6- Muhasebe Müdüriyeti 7- Mezahip Müdüriyeti 8- İhsaiyyat ve Müdevvenat-ı Kanuniye Müdüriyeti ve 9- Evrak Müdüriyeti olarak belirlenirken, söz konusu daire ve müdüriyetlere yardımcı olmak üzere oluşturulan komisyon ve encümenler şu şekilde sıralanmıştı; 1- Encümen-i Islahat-ı Adliyye 2- Encümen-i İntihab 3- İntihab Komisyonu 4- Encümen-i İdare 5- Kalem-i Mahsus Encümeni 6- Encümen-i İnzibat (md. 1).

Nizamname, Müsteşarın görev alanını diğer nezaretlerle kıyaslanmayacak şekilde sınırlamıştı. Örneğin evrak onay işlemlerinde nazırın konumu karşısında tam anlamıyla geri plana atılan müsteşarlık, daha pasif bir pozisyona itilmişti (md. 2). Önce Hariciye Nezareti'nde, daha sonra

⁸⁹ Özellikle Mahmut Mazhar Bey (Trabzon) ile Necmeddin Bey'in uzun konuşmaları için: Bkz. M.M.Z.C. İ: 73 30 Mart 1327 (11 Nisan 1911) C: 2, ss. 455-466.

⁹⁰ Tanin, "Adliye Teşkilatı", n. 937, 11 Rebiülahir 1329 – 30 Mart 1327 – 12 Nisan 1911.

⁹¹ No: 156- Adliyye ve Mezahip Nezareti Nizamname-i Dahiliyesi, Düstur, Tertib II, C. III, ss. 467-479.

da diğer nezaretlerde oluşturulan Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'nin yetkileri, diğerlerinde benzeri olmayacak şekilde ayrıntılandırılmış ve Müdüriyet'e işlevsel bir statü kazandırılmıştı. Nizamname, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne biçtiği görevleri dört ana bölümde toplamıştı. Görevlerin ilk bölümünde; nezaretler arası yazışmaları yürütmek, nazırın randevularını ayarlamak ve basınla olan ilişkileri düzenlemek, adliye personeline yönelik resmi veya gayr-ı resmi suçlamaları cevaplamak ve bununla ilgili yazışmaları yürütmek gelirken; ikinci bölümde tayinlerle ilgili yazışmaların nasıl yapılacağına yer verilmişti. Nezaret personelinin mesai saatlerine riayet etmesi ve bu konuda denetlenmesi kalemin üçüncü görevini oluştururken; "Müracaat Kalemi"nin gözetim altında tutulması ise son görev alanını içeriyordu (md. 3).

Nizamname, "Umur-ı Cezaiye Müdüriyeti"nin teşkilat içi fonksiyonlarını da iki başlık altında değerlendirmişti. Bunlardan ilki yargı ile ilgili sorumlulukları içerirken, bununla ilgili her türlü yazışma, talimat ve nizamname sürecini takip ve koordine, Batı'daki ceza kanunlarını inceleme ve imparatorluk kanunlarını bunlara uyarlama, konu ile ilgili şikayetleri değerlendirme ve genel af durumlarında ayrıntılı raporlar hazırlamak diğer görev alanını teşkil etmekteydi. Müdüriyetin ikinci işlevi; hapishane, tevkifhane ve ıslahhaneler gibi kurumların işleyişini düzenlemek ve burada kalanlarla ilgili ayrıntılı defterler hazırlamaktı. Sicill-i adl adı verilen söz konusu defterlerin düzenlenmesi bu kalem personelinin asli görevlerinden biri olarak görülmüştü (md. 4).

Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti kendi genel çalışma alanı dışında yeni nizamnameye göre Deavi Vekilleri ve Mukavelat Muharrirleri üzerinde de bir denetim işlevi de yüklenmişti. Asli yetkileri ile ilgili olarak hukuk ve ticaret alanına giren her türlü yazışma ve gelişmeleri takip etmekle mükellef kılınan Umur-u Hukukiye Müdüriyeti, çalışma alanı ile ilgili olarak gerek kurum içi gerekse de kurum dışı gelecek soru ve sorunların da adresi olarak gösterilmişti. Müdüriyetin ikinci görevi Dava Vekilleri'nin imtihanlarını yürütmek ve kadroya girdikten sonra bu memurlarla ilgili her kırtasiye işinin görülmesi ve denetlenmesini içeriyordu. Müdüriyetin son görevi ise Mukavelat Muharrirleri ile ilgiliydi. Dava Vekilleri gibi Mukavelat Muharrirleri ile ilgili her türlü şikayet, evrak denetimi, evrakın süratle işleme sokulması ve evrak onay sürecinin hızlandırılması gibi konularda da tek mercii olarak Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti gösterilmişti (md. 5).

Nizamname, Sicil Müdüriyeti'nin görev alanını da genişletmiş, Hakimler ile Mukavelat Muharrirleri de dahil tüm adli personelin fotoğraflı ve oldukça detaylı sicillerini tutmakla sorumlu kılınmıştı. Ayrıca Müdüriyet; İntihab Encümeni ile İntihab Komisyonu toplantı tutanaklarını düzenlemeye, Encümen Komisyonu ile Umur-ı Cezaiyye Müdüriyeti müzekkerelerinin (üst yazı) kaleme alınmasını, İdare Encümenince hazırlanan mazbata üzerindeki

her türlü düzeltmeye, terfii cetvellerinin hazırlanması ve diğer kurumlarda olduğu gibi bir nezaret salnamesinin yayınlanması gibi ek işlevlerle nezaret evrak kayıt sisteminin adeta kalbi haline gelmiştir (md. 6).

Nezaret bütçesinin tanzimi, adli ödeneklerin harcanması ve yönlendirilmesi, memur maaş ve harcırahlarının hazırlanması, Muhasebe Müdüriyeti'nin asli görevleri arasındaydı. Müdüriyet bunlarla ilgili yazışmaları kendi başına yönlendireceği gibi ihtiyaç halinde olağanüstü tahsisatların sağlanmasında da geniş yetkilerle donatılmıştı (md. 7). Geçen bütçe görüşmelerinde üzerinde en çok durulan departmanlardan Mezahip Müdüriyeti'nin "devletçe tanınmış cemaatlerle" irtibat halinde olacağını ifade eden nizamname, müdüriyeti cemaatler karşısında ilgili tek makam olarak kabul etmişti (md. 8).

Adliye bürokratları, "İhsaiyyat ve Müdevvenat Müdüriyeti"nin kurum içindeki konumunu beş maddede toplamıştı; 1- Hapishane ve tutukevleri ile ilgili istatistiklerin hazırlanması ve bunların sonuçları hakkında üst makamlara görüş bildirmek. 2- İrade-i seniyye alan kanun ve nizamların, Düstur ve Takvim-i Vekayi'de yayınlanmasını sağlamak. 3- Mahkeme temyiz duyurularını derleyerek, "Mecmua-yı Muharrerat-ı Temyiziye" adıyla bir bülten yayınlamak. 4- Önceki yıl yayınlanmaya başlayan Ceride-i Adliyye'nin kontrolünü üstlenmek. 5- Nezaretin çalışma alanına giren her türlü yerli ve yabancı yayını takip etme ve bu anlamda bir kütüphane oluşturmak (md. 9). Nezaretin kapısından her evrakın Evrak Müdüriyeti'nin incelemesinden geçmesini şart koşan nizamname (md. 10), evrak dolaşımını kolaylaştıracak bir personel dağılımının da panoramasını çizmiştir. Her müdüriyette bir veya icabına göre 2-3 mümeyyiz istihdam edilmesini öngören nizamname, dört sınıfa ayırdığı müsved, mübeyyiz, mukayyid ve muvazzaf-ı fahri mülazımları gibi alt kademe kalem personelini bu mümeyyizlerin emrine sunmuştur (md. 11).

Nizamname, departmanların görevlerini sıraladıktan sonra encümen ve komisyonların da yetkilerini belirginleştirmiştir. Nazır, müsteşar, mahkeme-i temyiz reisleri, başmüdde-i umumi ve mahkeme-i temyiz daireleri azalarından birer temsilcinin katılacağı Encümen-i Islahat, adından da anlaşılacağı üzere kurum içi düzenleme ve reformlarla ilgilenecekti (md. 12). Kuruma tayin edilecek kişiler öncelikle Encümen-i İntihab'ın onayından geçerken (md. 13), "derece-i evvel" payeli memurların seçimi, Bidayet Mahkemesi Reisi ve yine aynı mahkeme üyelerinden dört kişinin katılımıyla toplanan İntihab Komisyonu'nun takdirine bırakılmıştı (md. 14). Kalem-i Mahsus Başkanlığı'nda toplanan ve Sicil, Muhasebe, Müdevvenat ve Evrak Müdürlerinin bir araya gelmesi ile oluşan Encümen-i İdare'ye ise üçlü bir görev tevcihinde bulunulmuştu; 1- Nezaretle ilgili her türlü, tamir, inşaat, alım-satım gibi işlerin idaresi. 2- Muhasebe Müdüriyeti'nden gönderilen masraf cetvellerinin incelenmesi. 3- Hademe, mübaşir ve odacı gibi alt grup personel seçimlerinin gerçekleştirilmesi (md. 15).

Kalem-i Mahsus Müdürü başkanlığında, Evrak Müdürü ve Kalem-i Mahsus Mümeyyizinin katılımıyla her sabah toplanan Kalem-i mahsus Encümeni; 1- Nezarete gelen her türlü evrakın açılması ve incelenmesi, önemi yüksek evrakın Kalem-i Mahsus'a, diğerlerinin ilgili departmanlara yönlendirilmesi ve 2- Günlük yayınların tümünün gözden geçirilmesi sonucunda çıkan haberlerde eksik veya tekdibi gerektiren durumlarda gerekli işlemlerin başlatılması gibi sorumluluklar yüklenmişti (md. 16). Kurum içi disiplinin sağlanmasından sorumlu tutulan ve Müsteşar başkanlığında toplanan Encümen-i İnzibat (md. 17, 31), sorumluluğunu yerine getirmek için bir takım müeyyidelerle de donatılmıştı. Bu müeyyideler arasında ihtar (uygunsuz hareketin tekrarlanmaması için dikkat çekilmesi, md. 32), tevbih (kabahatli memurun nazır ve müsteşarca sözlü uyarılması, md. 33), maaş kesintisi (md. 34), kıdem eksiltilmesi (md. 35), ilerlemeyi durdurmak (md. 37) ve azil (md. 38) bulunuyordu. Görevini kötüye kullanan memurlar için bu cezaların işleme konmasını kategorileştiren nizamname, devamsızlık ve kurum sınırlarının açıklanması gibi eylemlerin de cezalarını belirlemişti (md. 39).

Adliye bürokratları nezaret kapısından içeri giren her bir evrakın güzergahını da ayrıntılı açıklamalarla kesin kaideler içerisine almıştır. Kalem-i Mahsus'ta başlayan "gelen evrak"ın yolculuğu (md. 16) buradan Evrak Müdüriyeti'ne oradan da ait olduğu departmana doğru devam edecekti. Departmanlarda mümeyyizler tarafından alınan evrak, kalem mukayyidliğince özel defterlere işlendikten sonra her kağıt ait olduğu dosyaya gelecek şekilde imza karşılığında müsveddelere paylaştırılacaktı (md. 19). Müsved kendisine verilen evrakı inceleyip önemine göre ya önce bir muhtıra düzenleyecek ya da doğrudan bir cevap müsveddesi hazırlayarak dosya ile beraber kalem mümeyyizine ulaştıracaktı. Mümeyyiz ise evrakı inceleyip gerekli eklemelerden sonra şube müdürüne teslim edecekti (md. 20). Şube Müdürü, evrak üzerindeki incelemelerini tamamladıktan sonra onay yetkisine sahipse bera-yı tebyiz kalemine (evrakın temize çekilmesi), sorumluluğunu aşan bir durum ise evrakı müsteşara sunacaktı (md. 21). Müsteşarın evrak üzerindeki sorumluluğu da şube müdürlerine benziyordu. Tasarrufu dahilindeki kararlar çerçevesinde evrakı onaylayıp müdürlere iade edecek veya nazıra ulaştırılmak üzere Kalem-i Mahsus'a verecekti (md. 22).

Onaydan geçip müdüriyetlere gelen evrak, mümeyyizler tarafından nihai düzeltmeler yapıldıktan sonra mübeyzilere dağıtılacaktı. Kalem-i mukayyid denilen kalem personeline temize çekilen evrak, müsteşar veya nazır onayından geçirilecekti. İmzadan sonra yine Müdüriyet Kalemi'ne iade edilen evrak, kopya makinesi ile sureti alınarak kopyası kalemde hıfz edilecek ve imzalı sureti kendisine gönderen kişiye imza karşılığında verilmek üzere evrak müdüriyetine teslim edilecekti (md. 23).

Nizamname, memurların birbirleriyle ve müracaat sahipleriyle olan görüşmelerinde de bir takım düzenlemeler yapmıştı. Müsteşar ve müdürlerle

yapılacak görüşmeler, randevu üzerinden ve belirlenen gün ve saatler içerisinde yapılacakken; müsteşar ve müdürler, izin almak kaydıyla her saat başı görüşebileceklerdi (md. 24). Gazetelerde fazlasıyla yer alan ve Ayan ve Mebusan üyelerinin nazır ve diğer kalem personeli ile yaptıkları saatler süren görüşmelere de bir sınır çizmek isteyen nizamname, bu kişilere konunun önem derecesine göre Kalem-i Mahsus tarafından bir randevu verilmesini şart koşmuştu (md. 25). Belirlenen görüşme saatleri dışında müracaatlar men edildiği gibi, başvurusunun nasıl sonuçlanacağını öğrenmek isteyen kişiler, müdüriyetlerde çalışan mukayyitlerce oluşturulan “Müracaat Kalem-i”ne yönlendirilecek, bu kalemden verilen bilginin yeterli bulunmaması halinde görüşme çizelgesine bakılarak söz konusu kişiye müsteşar veya nazırla görüşme yapması için randevu saatini gösteren “*varaka-yı kabul*” verilecekti. Müracaat sahibinin üst düzey yöneticilerle görüşmesi için bu evraka haiz olması şart koşulmuştu (md. 26).

Adliye memurlarının günlük çalışma süresini 6 saat olarak belirleyen nizamname, çok şikayet edilen devamsızlıklar konusuna da değinerek ayda üç günden fazla işine gelmeyen memurlara Encümen-i İdare kararıyla ücret kesintisi yapılmasını da karar altına almıştı. Mesai saatlerine itaati sağlamak adına sabah ve akşam çıkarılan devam çizelgelerini imzalamakla sorumlu tutulan Adliye memurlarının, devamsızlık halinde maaşlarından yapılacak kesintilerin 1/10'dan fazla olamayacağı da vurgulanmıştı (md. 28). Devamsızlıklar, sadece ücret kesintileri ile de geçştirilmiyordu. Yıl sonunda Sicil Müdüriyeti bu devamsızlıkları hesaplayarak memurun dosyasına kaydedeceği gibi, tayin ve terfiilerde de göz önünde bulundurulacaktı (md. 29). İzinleri de “*nizamname-i mahsusa*”ya bağlayan yeni düzenleme, bunların dışında izin almak isteyen memurların mazeretlerini müdürlerine bildirmelerini istemişti (md. 30).

Nizamname son olarak komisyon ve encümen kararlarının mutlak surette nazır onayından geçmesine işaret ederken (md. 40), evrak işlemlerinde ilk dereceden sorumlu olarak mümeyyiz ondan sonra da şube müdürlerini göstermişti. Söz konusu sorumluların suistimali durumunda inzibati tedbirler veya cezai müeyyidelerle karşılanacağı özellikle belirtilmişti (md. 41). Diğer yandan her departmanın tek sorumlusu olarak da Şube Müdürlerinin konumunun altı çizilmişti (md. 42).

Adliye bürokratları, nizamnamenin son hazırlıklarını Arnavutluk ve Arabistan bölgelerindeki gerilimin en yüksek olduğu bir dönemde gerçekleştirmişti. Arnavutluk bölgesine yönelik genel af çalışmaları ile beraber yürütülen nizamname düzeltmeleri, bürokratların fazladan mesai harcamasına neden olmuştu. Bununla beraber nizamnamenin hazırlanışı, teşkilat içindeki görev tespitlerinin kesinleştirilmesi bakımından oldukça önemli kazanımlar sağlamıştı. Adliye bürokratları, nizamname ile beraber oluşum aşamasını geride bırakarak Cumhuriyet bürokrasisinin temel taşlarından birini oluşturacak bir kurum kültürü yaratmayı başarmıştı. Bunda

kuşkusuz Hüseyin Hilmi ve Hakkı Paşa kabineleri zamanında nazırlığını koruyan ve kuruma uzun süreli istikrar süreci getiren Necmeddin Molla'nın da büyük payı bulunuyordu. Ancak aynı yılın sonbaharında İtalya'nın Trablusgarb'a saldırması ve ardından Hakkı Paşa Kabinesi'nin görevden çekilmesi, sadece sağlanan istikrar sürecinin sona ermesi anlamına değil, imparatorluğun sonuna kadar benzeri görülmeyecek reform döneminin de kapanması anlamına gelmişti.

Trablusgarp - Balkan Savaşları ve Adliye Bürokratları

Said Paşa tarafından oluşturulan yeni kabinede Adliye Nazırlığı İttihatçı kimliği ile tanınan Ürgüplü Hayri Bey'e verilmişti. Kabinedeki ağır İttihatçı hava ve parlamento içinde artan muhalefet dalgası, mevcut siyasi tansiyonun Trablusgarb Savaşı ile beraber daha da yükselmesine neden olmuştu. Adliye memurlarının askerliği, Maliye memurları ile beraber her zaman için özel kararlar çıkarılmasına neden olan ayrıcalıklı bir meseleydi. Arnavutluk geriliminin arttığı bir sırada adliye memurları için yine ayrı bir düzenlemeye gidilmiş; adliye personelinin, redif talimlerine münavebe usûlü ile katılmaları karar altına alınmıştı.⁹² Eylül başında patlayan Trablusgarb Savaşı ile tüm mülki ve askeri personel ile beraber adli personel de seferberlik yasaları uyarınca teyakkuza geçirilmişti.⁹³

İttihatçılar ile İtilafçılar arasındaki çekişmelerin olumsuz yansımaları en çok Said Paşa kabinesinde hissedilmiştir. Hariciye Nazırlığı örneğinde görüldüğü gibi, bu makama isim bulmakta zorlanan deneyimli Sadrazam, kabine içinde bir takım kaydırmalar yaparak atama sorunlarını hafifletmeye çalışmış, bu kapsamda da Hayri Bey'i Evkaf Nezareti'ne alarak Adliye Nazırlığı'na yine İttihatçı bir isim olan -1912 seçimlerinde İttihatçıların İstanbul adayı olacaktı- Memduh Bey'i getirmişti. Memduh Bey, 1912 temmuzuna kadar sürecek olan nazırlığında mesaisinin büyük bir kısmını; taşra personelinin yerli halktan seçilmemesi,⁹⁴ terfi - becayişlerin kıdem ve liyakat usullerine göre yapılması⁹⁵ ve evrak sahteciliğinin engellenmesi gibi çabalarla geçirdi.⁹⁶

⁹² Tanin, "Memurin-i adliye'nin askerliği", n. 1048, 6 Şaban 1329 – 20 Temmuz 1327 – 3 Ağustos 1911.

⁹³ No: 207- "Memurin-i mülkiyye ile maliyenin seferberlik esnasındaki vezaifi hakkında talimat", Düstur, Tertib II, C. III, ss. 742-743.

⁹⁴ Bilhassa Van vilayeti ile yapılan yazışmalar bu konuya örnek gösterilebilir. Buradaki Bidayet, İstinaf ve Ceza Mahkemelerinden çıkan kararların büyük ölçekte yerli halk lehine olması, şikayetlere neden olmuş hatta Van Valisi'nin kaleme almış olduğu bir yazı, mahkeme üyeleri ile ilgili olarak benzer nedenlerden dolayı daha öncesinde inceleme başlatılmış olduğunu ortaya koymuştu. Bkz. B.O.A. DH. MTV. 23 7.

⁹⁵ Bununla ilgili bir yazı için: Bkz. Tanin, "İntihab-ı memurin-i adliyye Komisyonu", n. 1338, 5 Cemazielahir 1330 – 9 Mayıs 1328 – 22 Mayıs 1912.

⁹⁶ Müstantık, müdde-i umumi ve zabıta-i adliyye memurları tarafından hazırlanan iddia ve kararnameler üzerindeki mühür ve imzaların okunamaması ve bu durumun çeşitli

1912 yılı baharında yapılan erken seçimlere katılan Adliye Nazırı Memduh Bey, parlamentoya İTC'nin İstanbul mebusu olarak girmişti. 1912 temmuzunda Adliye bütçesi görüşülmeye başlandığında Memduh Bey, muhalefetten arınmış bir parlamentonun karşısına çıkmış ve bürokratlarınca hazırlanan tahsisat ve diğer harcama kalemlerini meclise onaylatmakta zorlanmamıştı. Bütçe görüşmelerinde ağırlıklı olarak yeni mebuslar, taşralardaki adli personelden yakınmışlardı. Mevcut Fransız sisteminin ülke ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kaldığını ileri süren mebuslar, İngiliz sistemine geçilerek seyyar hakimlik usulünün getirilmesinde ısrarcı olmuşlardı.⁹⁷ Memduh Bey yaptığı konuşmada, üzerinde çalışılan sulh hakimliği sisteminin yasallaşması ile her kaza merkezi ve nahiyede bir sulh hakimliğinin ihdas edileceğini, ayrıca köy ihtiyar meclislerinin de bir takım adli yetkilerle donatılacağını ifade etmişti. Seyyar hakimlik sisteminin her şeyden önce tüm hukuk metinlerinin değiştirilmesini gerektirdiğini, ikinci olarak da buna uygun personelin olmaması bakımından hükümetçe tasvip edilemeyeceğini vurgulayan Adliye Nazırı, ayrıca bunun nedeni olarak da imparatorluk yollarının yetersizliğini ve bu kişilere verilecek harcırahların devlet tarafından karşılanamayacağını göstermişti.⁹⁸

Adli personelin eğitim kurumlarında çalışmasında kolaylıkların sağlanmasının kurum çalışanlarına ek gelir sağlayacağı ifade edilirken, önceki hükümet zamanında ilga olunan müfettişliklerin tekrar ihdas olunması ve eğitim için Avrupa'ya daha fazla sayıda hukuk öğrencisinin gönderilmesi konularında Meclis ve Hükümet neredeyse tam bir uzlaşma göstermişti.⁹⁹ Adliye bütçesi, meclisin onayını almış ancak ortaya çıkan siyasi gelişmeler tarafından gölgelenmiştir. Halaskar Zabitan hareketiyle iktidarın el değiştirmesi üzerine kurulan Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde Adliye Nazırlığı önce eski Dahiliye Nazırı ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya ve ondan sonra Ayan üyesi Halim Bey'e verilmişti. Askeri darbelerle fazlasıyla kırılğanlaşan siyaset zemini, nezaretlerin işleyişini de bozmuştu. 1912 Ekiminde patlayan Balkan Harbi zaten dengesiz bir yapı üzerinde duran hükümetin tam anlamıyla iktidardan düşmesine yol açmıştı. Kamil Paşa tarafından kurulan hükümette, Arif Hikmet Paşa Adliye Nazırlığına getirilmişti. Balkan Savaşı'nın ilk aşaması yıl sonunda tamamlanırken Adliye Nezareti, bu kadar kabine ve nazır değişimi içerisinde

---

suistimallere yol açtığına dair. Bkz. Tanin, "Memurin-i adliyenin imza ve mühürleri", n. 1269, 25 Rebiülevvel 1330 – 1 Mart 1328 – 14 Mart 1912.

⁹⁷ Hakimlerin tartışıldığı bir sırada İfham gazetesi konu ile ilgili olarak son derece sert bir yazı yayınlamıştı. Devleti nitelikli hakim yetiştirmemekle suçlayan İfham, bu süreçte en büyük sorumluluğu Maarif Nezareti'ne vermişti. Dar'ül-fünun eğitimin gözden geçirilmesini isteyen gazete, ikinci aşama olarak da Mekteb-i Hukuk müfeditinin ıslah edilmesinin zorunluluğuna değinmişti. Bkz. İfham, "Hükkâmı Nasıl Yetiştirmeli?", n.115-299, 24 Receb 1330 – 26 Haziran 1328 – 9 Temmuz 1912.

⁹⁸ M.M.Z.C. İ: 33 2 Temmuz 1328 (15 Temmuz 1912) C: 1, ss. 300-302.

⁹⁹ M.M.Z.C. İ: 34 3 Temmuz 1328 (16 Temmuz 1912) C: 1, ss. 341-368; 456-478.

bir yabancı müşavir getirilmesi¹⁰⁰ ve mahkemelerin ıslah edilmesi gibi mevcut koşullar içerisinde tamamlanması mümkün görünmeyen projeler üretmeyi başarmıştı.¹⁰¹

Dünya Savaşı Öncesinde Adliye Teşkilatı

Ocak 1913'te hükümeti devirmek için planlanan Bab-ı âli Baskını sonrasında İttihatçılar iktidara bir kere daha ortak olmuşlar ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadaretinde yeni bir kabine oluşturmuşlardı. Kabinede Adliye Nazırlığı, İTC üyesi İbrahim Bey'e verilmişti.¹⁰² İbrahim Bey'in Said Halim Paşa sadaretinde de devam edecek uzun süreli nazırlığı, nezaretin ihtiyaç hissettiği ikinci istikrar dönemini başlatmıştır. Temyiz mahkemesi üyelerinin ücretlerinde düzeltmeler yapan Adliye bürokratları,¹⁰³ Vilayat Kanunu'nun mart sonunda yayınlanması ile bir yandan kaza ve liva bidayet mahkemesi personelinin tayin ve terfii işlemlerini gözden geçirirken,¹⁰⁴ diğer taraftan Arap vilayetlerindeki mahkemelerde yerel lisanın kullanımı konusunda önemli ayrıcalıklar tanımıştır.¹⁰⁵ Vilayat Kanunu'nun çıkarılmasının çok yönlü hedefleri vardı. İmparatorluğun birliğinin korunması bunların başında gelirken, Anadolu ve Arap coğrafyasındaki kaynakların harekete geçirilmesi bu bakış açısının ekonomik boyutunu oluşturmuştu. Kırsal alanlara kazandırılması düşünülen dinamizmin yolu, söz konusu bölgelerdeki adalet sorunlarının çözülmesi ve buradaki teşkilatın yeni baştan düzenlenmesinden geçiyordu. Bu amaçla Adliye bürokratlarınca hazırlanan Sulh Hakimleri Yasası kısa sürede hazırlanarak yasalaştırılmıştı.¹⁰⁶ Kırsal alanların her köşesine yayılacak hakimler, 2500 kuruşa kadar olan davalara bakabilecek ve süratli kararlar alarak adaletin gecikmesine mani olacaklardı.¹⁰⁷ Proje yasalaştırılmış ancak tahsisat kısmına

¹⁰⁰ Hukuk müşavirinin Belçika veya İsviçre'den getirilmesi düşünülüyordu. Bkz. B.O.A. M.V. 169 2.

¹⁰¹ Tanin, "Adliye Islahatı", n. 1451, 11 Şevval 1330 – 11 Eylül 1328 – 23 Eylül 1912.

¹⁰² Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 98.

¹⁰³ No: 53- Taşraya izam kılınacak mahkeme-i temyiz azasına verilecek yevmiye hakkında irade-i seniyye", Düstur, Tertib II, C. V, s. 71.

¹⁰⁴ No: 122- Teşkilat-ı cedidede icra edilmiş olan liva ve kazalar bidayet mehakimi azasının suret-i intihab ve tayinleri hakkında kanun-ı muvakkat", Düstur, Tertib II, C. V, ss. 217-218.

¹⁰⁵ No: 159- Ekseriyet-i ahalisi lisan-ı Arabi ile münkelem bulunan vilayette lisan-ı mezkur ile muharrer istidanamelerin kabulü ve mehakemede istintak ve mehakemenin suret-i cereyanı ile ilamatın keyfiyet-i tanzimi ve mekatipte tedrisatın suret-i icrası ve teferruatı hakkında irade-i seniyye", Düstur, Tertib II, C. V, s. 318.

¹⁰⁶ No: 161- "Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", Düstur, Tertib II, C. V, ss. 322-349.

¹⁰⁷ Tanin, "Adliye Islahatı", n. 1535, 2 Rebiülahir 1331 – 25 Şubat 1328 – 10 Mart 1913. Nezaret içerisinde yürütülen bir diğer proje de şer'i mahkemelerin statüsüyle ilgiliydi. 26 Mayıs 1913 tarihinde yasalaşacak olan "Hükkam-ı Şer' ve Memurin-i Şer'iyye Kanun-ı Muvakkatı", İkinci'nin ifadesine göre Tanzimat ricali'nin eylemlerinin bir merhale daha ileri götürülmesiydi. Söz konusu kanun Nizamiye Mahkemelerinin yetkisini Ulema'nın aleyhine genişletmekteydi. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı

hala çözüm bulunamamıştı. Haziran ayında bütçeye konan ek tahsisatlarla yasaya kısmi de olsa maddi imkanlar sağlanmış ve kadro atamaları gerçekleştirilmişti.¹⁰⁸

Tengirşenk'in hatıraları, adli teftiş sisteminin nasıl olacağına dair kurum içinde yaşanan tartışmalar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Adliye Teftiş Heyeti'nin başkanlığında İngiliz uzman Mr. Clark bulunmaktaydı. Teftiş Nizamnamesi'nin hazırlanmasında deneyimlerinden faydalanılan Clark hakkında Tengirşenk, özellikle Adliye Nazırı ile aralarında yaşanan ve sonu İTC Merkez-i Umumisi'nin araya girmesi ile tatlıya bağlanan bir anlaşmazlığa değinmiştir. Buna göre Teftiş Heyeti üyesi bulunan Tengirşenk, vilayet teftişlerinin Temyiz Mahkemesi üyelerince yerine getirilmesini isterken, İbrahim Bey bu sürecin Avrupa'da staj eğitimi gören Adliye personeli tarafından yürütülmesinin bilgi ve tecrübe bakımından çok daha iyi olacağına ısrar etmişti. Tengirşenk'in istifasına kadar giden görüş ayrılığı Merkez-i Umumi'nin araya girmesiyle sonuca bağlanırken İbrahim Bey'in görüşü lehine karar çıkartılmıştır.¹⁰⁹

İttihatçı basının üzerinde durduğu konulardan biri de Necmeddin Bey zamanında işine son verilen Kont Ostorog'un bu yeni reform döneminde tekrar eski görevine getirilmesiydi.¹¹⁰ Adliye Nazırı İbrahim Bey'in bu yöndeki çalışmaları da sonuç vermiş ve Kont, önceki hükümetler zamanında uygulama şansı bulamayan projelerini hayata geçirmek için gelen teklifi kabul ederek göreve başlamıştı.¹¹¹ Açılan yeni dönemde Adliye memur ve hakimlerinin seçim kriterlerini belirginleştirmek adına yeni bir yönetmelik hazırlayan nezaret ricali,¹¹² Edirne'nin geri alınmasından sonra bu vilayetin adli sistemini de yeni baştan kurgulamıştı. Vilayet içindeki dört merkez kazada birer istinaf mahkemesi kurarak bunlara ikişer aza, ikişer muavin ve birer istinaf müdde-i umumisi tayin eden Adliye bürokratları, gerek merkez gerekse de sancakları kaza gibi addederek bidayet işleri için hakim-i

---

Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 277. Kanunun aslı için: Bkz. Düstur, Tertib II, C. V, n. 166, ss. 352-361.

¹⁰⁸ Tanin, "Yeni Kanunlar Hakkında – Sulh Hakimleri", n. 1638, 16 Receb 1331 – 8 Haziran 1329 – 21 Haziran 1913.

¹⁰⁹ Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1957, ss. 31-32.

¹¹⁰ Tanin, "Adliye Müşavirliği", n. 1584, 22 Cemazielevvel 1331 – 15 Nisan 1329 – 28 Nisan 1913.

¹¹¹ Tanin, "Adliye Müşaviri", n. 1587, 25 Cemazielevvel 1331 – 18 Nisan 1329 – 1 Mayıs 1913. Ostorog ile beraber Nisan sonunda Orme Clarke isimli bir İngiliz uzman daha istihdam edilerek özellikle Dahiliye, Maliye ve Adliye müfettişleri arasında eşgüdümün sağlanmasına yönelik projeler hazırlanmıştır. Bkz. Robert Graves, Storm Centres of the Near East – Personnel Memories 1879-1929, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933, ss. 290-291.

¹¹² No: 216- "Hükam ve memurin-ı adliyye intihab nizamnamesi", Düstur, Tertib II, C. V, ss. 520-529.

münferid ataması yapmıştı.¹¹³ Adliye bürokratları bu süre zarfında çok önemli bir projeye de imza atarak memurların yargılanması ile ilgili geçici bir kanun hazırlamıştır. Adliye eski nazırı Memduh Bey, Şura-yı Devlet üyesi Celal Bey, Binbaşı Vahid Bey, Binbaşı Hamdi Mustafa Beyler ve nezaret bürokratlarından oluşan bir komisyon, Tedkik-i Kavanin-i Askeriye Komisyonu Reisi Miralay Hilmi Bey'in başkanlığında toplanarak kanun hazırlıklarına girişmişler ve kanun metni üzerindeki çalışmalarını tamamladıktan sonra Sadaret'e sunmuşlardı. İrade-i seniyyeden geçirilen "Memur-i Muhakemat Hakkında Kanun" böylece Adliye Nezareti'nin memurlarla ilgili olarak hazırladığı önemli son düzenlemelerden biri olarak değerlendirilmişti (17 Şubat 1914).¹¹⁴

Sonuç

1908, tüm Osmanlı bürokratları için ama özellikle de Adliye bürokratları için bir dönüm noktası oldu. "Adalet" vaatleri ile iktidara gelen İttihatçılar, mevcut mekanizmanın yetersizliği karşısında şaşkına düşmüşler ve en kapsamlı reform projelerini burada hayata geçirmeye çalışmışlardı. Adliye bütçesine ayrılan payın artırılması, yabancı ülkelere öğrenci gönderilmesi ve yabancı uzmanların üst düzey makamlara getirilmesi, teşkilat yönetmelik ve tüzüklerinin kaleme alınması bu kapsamda değerlendirilebilecek atılımlardır. Diğer yanda ilk hukuk dergisinin çıkarılması ve baronun kuruluşu da yine bu dönemde gerçekleştirilmişti. İmparatorluğun sonunu getirecek asırlık sorunlar içerisinde Adliye bürokratları, beklenilenin ötesinde bir gayret göstermiş; hükümet, cemiyet, parlamento arasındaki iktidar çekişmeleri ve sonu gelmez mali açmazlar yumağında bir yandan nezaret çalışanlarının personel haklarını sağlama alacak kararları yasalaştırmaya diğer taraftan kurumun önünü açacak reformları hayata geçirmeye çalışmışlardı. Günümüz Adalet Bakanlığı, Cumhuriyet'e devredilen bu birikim üzerinde yükselmiştir. Bu birikimin tüm ayrıntılarıyla ortaya konulması sadece hukuk disiplini için değil hukukun kök saldıği her alanda karşılaşılan soru işaretlerine yeni cevaplar getirilmesini sağlayacaktır.

¹¹³ Tanin, "Adliye Teşkilatı", n. 1745, 30 Zilkade 1331 – 18 Teşrin-i evvel 1329 – 31 Ekim 1913.

¹¹⁴ No: 115- "Memurin-i muhakemat hakkında kanun-ı muvakkat", Düstur, Tertib II, C. VI, ss. 207-212.

KAYNAKÇA**I. Arşiv Kaynakları (B.O.A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi)**

N.G.G. (Adliye Gelen-Giden);

DH. MTV. (Dahiliye mütenevvia)

M.V. (Meclis-i Vükela)

İ. Kav. ve Niz. (İdare-i Kavanin ve Nizamnameler)

II. Gazeteler

Tanin

İkdam

Tercüman-ı Hakikat

İttihad

İfham

III. Resmi Yayınlar

British Documents on Foreign Affairs, Ed. David Gillard, University Publications of America

Ceride-i Adliyye, Birinci sene, n. 1, 5 Kanun-i evvel 1325.

Düstur, II. Tertib

İhsaiyyat-ı Maliye, 1325, Birinci sene, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327.

M.M.Z.C. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi)

Muharrerat-ı Umumiyye-i Adliyye, Matbaa-yı âmire, İstanbul, 1327.

Salname-i devlet-i aliye-i Osmaniye (61., 62., 63., 64., 65., 66., ve 67. seneler)

IV. Kaynak Eserler

Ekinci, Ekrem Buğra, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Graves, Robert, Storm Centres of the Near East – Personal Memories 1879-1929, Hutchinson & Co. Ltd, London, 1933.

Kansu, Aykut, Turkish Politics and the Economy 1908-1946, Vol I, 1992.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Tengirşenk, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1957.

Türkgeldi, Ali Fuad, Görüp İşittiklerim, TTK Yayınları, Ankara, 1987.